

Rakka Ahkâm Defterlerinde Ruha Sancağı

Mehmet Emin Üner*

Özet

XVIII. yüzyılda Divan'a gelen şikayetlerin artması ve bunlara daha pratik bir çözüm yolu bulunması için, devrin reisülküttabı Ragıb Efendi tarafından Divân bürokrasisinde yeni bir uygulama olarak getirilmiştir. Eyaletlerden gelen davalar ayrı ayrı defterlere kaydedilmiş ve bu defterlere de hükmün çoğulu olan "Ahkâm Defterleri" adı verilmiştir. Ahkâm Defterlerinin hepsi 1742 tarihinden başlayıp, II. Meşrutiyet dönemine kadar devam etmektedir. Ahkâm Defterleri de şer'îye sicilleri gibi, yerel tarih açısından çok büyük öneme sahiptirler. Bu defterler ait olduğu bölgenin sosyal, ekonomik durumunu ortaya koyduğu gibi, idarecilerle halk yahut idarecilerin kendi aralarındaki problemleri ortaya koymada ve anlamada önemli kaynaklardır. Özellikle yangın, işgal ve çeşitli sebeplerden dolayı günümüze ulaşmayan şer'îye sicillerinin yerini Ahkâm Defterleri alabilmekte, onların boşluğunu dolduracak kıymete haizdirler. Ruha sancağı için Ahkâm defterlerinin önemi daha da fazladır. Zira Ruha sancağına ait mevcut şer'îye sicillerinin ilki 1629 tarihini taşımaktadır. Bu tarihten itibaren 1845 tarihini kapsayan dönemin sicilleri kayıptır. Dolayısıyla 1629 tarihinden önceki ve bu tarihten sonraki yıllara ait olmak üzere yaklaşık 300 yıllık bir dönemi kapsayan kayıtlar mevcut değildir. Durum böyle olunca, Ruha için Ahkâm defterlerinin kıymeti bir kat daha artmaktadır. Şehir için şer'îye sicillerinde takip edilecek birçok olay bu defterler sayesinde gün ışığına çıkmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 24 ve 25 numarayla kayıtlı iki adet Rakka Ahkâm Defteri bulunmaktadır. İlki 281 sayfa olup, 1742-1780 tarihlerini kapsamaktadır. Defterde 1026 hüküm mevcut olup bunlar: Ruha, Birecik, Suruç ve Rumkale kadılarına hitaben yazılmışlardır. Bu hükümlerden 400'ü Ruha kadısına hitaben yazılmış, geri kalanı da diğer üç belde kadılarına yazılmışlardır. İkincisi 191 sayfadan oluşmaktadır. 1780-1878 yıllarını kapsamaktadır. Defterde toplam 455 hüküm mevcut olup, bunların 170'i Ruha kadısına hitaben geri kalanları ise Birecik, Suruç ve Rumkale kadılarına hitaben yazılmışlardır. Defterlerde "Ruha kadısına" hitaben yazılan hükümlerin tasnifine gelince, hükümlerin içeriğine göre şu şekilde tasnif edilebilir: Alacak-Verecek

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Şanlıurfa/TÜRKİYE, meuner@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7384-574X, DOI: 10.37879/9789751756442.2023.23

davaları. Eşkîyalık olayları. Ehl-i örf taifesine karşı yapılan şikayetler. Vergi şikayetleri. İskân meselesi. Sadât-ı kirâm. Zeamet ve Tımar. Vakıflarla ilgili meseleler. Münferit olaylar: Yaralama ve katl olayları, vekâlet, aile efradına dışarıdan müdahale, cariye, iftira, kişilerin mülk arazisinden başkalarının zorla kira almaları, yaylak ve kışlaklara giden aşiret mensuplarının ekili arazilere zarar vermeleri, dolandırıcılık, hasımlık, mahalleli şikayetleri ve buna benzer şikayetler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahkâm, Ruha, Sancak.

Sancak of Ruha in Rakka Verdicts Registers

Abstract

The *reisulkuttab* (chief in correspondence) at the time, Rağıb Efendi, started this new practice of verdicts register books in Divan bureaucracy as a practical solution to the many complaints that reach the Divan in the 18th century. Cases were registered in different books categorized according to the state they regard, and these register books were named “Ahkam” books which is the plural version of the word “verdict”. Verdicts registers date back to 1742 and continues until the Second Constitutional Era. These register books are of great importance for the local history. These books are great sources for learning and understanding local history since they hold records on the social and economic state of their localities as well as records on the problems between the administrators and the subjects, or the problems amongst the administrators. They are very valuable since they provide a significant amount of information as sharia registers which were unluckily destroyed because of fires, invasions or other causes. These registers are very important especially for the *sancak* of Ruha for the sharia registers between 1629 and 1845 are lost. Therefore a period of almost 300 years of records are lost, which makes the verdicts registers even more critical. Many events in the city that could have been learned from sharia registers can be followed thanks to verdicts register books.

There are two Rakka Verdicts Register Books numbered 24 and 25 in the Presidency of the Republic of Türkiye Ottoman Archives. The first book consists of 281 pages and covers the period between 1742-1780. 1026 verdicts were registered addressing the *kadis* of Ruha, Birecik, Suruç and Rumkale. 400 of these verdicts address the *kadı* of Ruha, and the rest is addressed to the other three *kadis*. The second book consists of 191 pages and covers the period between 1780-1878. 455 verdicts were registered and 170 of them address the *kadı* of Ruha while the rest is addressed to the other three. The verdicts addressed to the *kadı* of Ruha can be categorized in terms of their content with the following categories: Assets and Liabilities, brigandage cases, complaints

against *ehl-i örf*, complaints about taxes, residency issues, *sadât-ı kirâm. zemet* and *tumar*, complaints about foundations. Individual cases also exist: killings and injuries, proxy, interventions to families, handmaiden, slander, cases of people demanding rent from other people's properties, field damaging cases of tribe members who travel between highlands and winter quarters, fraud, enmity, neighborhood complaints et cetera.

Keywords: Verdicts, Ruha, Sancak.

I. Giriş

Bütün İslâm devletlerinde olduğu gibi; Osmanlılarda da *adalet* devletin temel direklerinden biri olarak kabul edilirdi. İslâm'da adalet, insanların ve özellikle devlet idarecilerin mutlaka uyması gereken bir davranış ve düşünce biçimidir. Osmanlı ülkesinde yaşayan insanlar için diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi, adalet vazgeçilmez bir şart olarak görülmekteydi. Adaletsiz bir devletin var olamayacağı ve devamının mümkün olamayacağı görüşü Osmanlılarda devlet idarecileri ve halkın vicdanında iyice yer etmişti. Halk için güçlü devlet, *adalet* dağıtan devletti; büyük padişah ise *adil* olan padişah idi. İslâm'ın ve Osmanlı Devleti'nin adaletle vermiş olduğu bu önem sebebiyle halk, türlü dertlerinin ve çaresizliklerinin kurtuluşunu daima adaletin hüküm sürdüğü siyasi bir organizasyon içinde aramıştır. Bütün İslâm devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de adalet duygusu, muhtevasını İslâm dininin koyduğu ahlâk prensiplerinden alıyordu. Devlet yönetiminde görev alanların ve halkın gündeminde adalet kavramı süreklilik arz etmekteydi. Adalet görüşü ve adaletin uygulanması meselesi genel olarak başta halkın huzur içinde yaşaması yer almakta ve devlet idarecilerinin mağduriyetlerine uğramak ihtimali açısından halkın nazarında bir teminat olarak mütalaa edilmekle beraber bunların yanında devletin garantisi şeklinde de düşünülüyordu¹.

Mahkeme halk için adaletin tevzi edildiği, yönetici sınıfın ve mütegalibenin zulmünden korunmanın yegâne aracı durumundaydı. Yani padişah ile ona Allah'ın *vediâsı* olan reyanın bir nevi görüşüp dertlerini ifade edebildikleri, uğradıkları haksızlıklardan kurtulmak için bu mahkemeler birer köprü vazifesi görmektedir. Kadı ve mahkemenin şekli açıdan bağımsız çalışan bir müessesenin niteliğinde olması halkın nazarında mahkemelere olan güvenin kalıcı olmasının sebeplerindendir².

1 Feridun M. Emecen, "Osmanlılarda Devlet, Toplum ve Mahkeme", *Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998 s. 75.

2 Emecen, agm., s. 76.

Mahkemelerde çözülemeyen davalar, giderilmeyen haksızlıklar şikâyet olarak Divân-ı Hümâyûn'a aktarılmaktaydı. Divân-ı Hümâyûn'un temel görevi bu haksızlıklara çözüm bulunan bir merci olmasıydı. Divân'a yapılan müracaatlar padişahın orada daima hazır olduğu, dolayısıyla doğrudan doğruya padişaha arz edilmiş inancıyla yapılırdı. Divân-ı Hümâyûn'a sunulan şikâyetler dışında, Padişah, Cuma namazına giderken, ava çıkarken veya sefer gidiş ve dönüşlerinde halkın şikâyetlerini doğrudan doğruya kabul ederdi. Padişah Allah'tan başka kimseye karşı sorumlu olmayan ve haksızlığı giderecek tek ve en üstün otorite idi. Mamafih padişah, otoritesini kullanıp haksızlık yapanları ancak o cezalandırabilir ve bu haksızlıkları o ortadan kaldırabilmesinden dolayı doğrudan doğruya padişaha ulaşmak önem arz etmekteydi. Bu sebeple uğradığı haksızlığı mahalli mahkemelerde çözüm bulamayanlar ya da başka bir nedenle İmparatorluk coğrafyasının her tarafında yaşayan reaya bireysel ya da toplu halde padişaha şikâyetini götürmekteydi³.

Doğrudan doğruya padişaha şikâyetini ulaştırmak amacıyla Divân-ı Hümâyûn'a bizzat gelip şikâyetini dile getiren yahut "arz-ı hâl" şeklinde bildirilenler ve bunların çözüm yollarını kapsayan suretleri başlangıçta devlet işleriyle birlikte hepsi Mühimme Defterlerine kaydedilmiştir. XVII. yüzyılda daha önce Mühimme Defterlerine karışık olarak kaydedilen hükümler, konularına göre tasnif edilerek ayrı defterlere yazılmaya başlanmıştır. Bu suretle Mühimme Defterleri yanında Ecnebî Defterleri, Şikâyât Defterleri, Nâme Defterleri ve Nişân Defterleri ortaya çıkmıştır. XVIII. yüzyılda Divân'a gelen şikâyetlerin çoğalması üzerine devlet adamlarını yeni çözüm yolları bulmaya sevk etmiştir. Bundan dolayı Reisülküttap Rağıb Efendi yeni bir uygulama olarak her eyalete ayrı bir defter tahsis etmiştir. Eyaletlerden gelen davalar bu defterlere kaydedilmiş ve bu defterlere *Ahkâm Defterleri* adı verilmiştir. Dikkat ve özenle tutulan bu defterler sürekli müracaat edilen defterlerdi. Daha önceki bir dava veya benzeri davalar için bu defterlere bakılıp ona göre muamele yapılırdı⁴. Ahkâm Defterleri uygulaması 1742 yılında başlanmış ve 1908 yılına, II. Meşrutiyete kadar sürmüştür. Ahkâm Defterleri de Şer'îye sicilleri gibi, şehir tarihleri açısından çok büyük kıymete haizdirler. Bu defterlerde ait olduğu bölgenin sosyal, ekonomik durumunu ortaya koyduğu gibi, idarecilerle halk yahut yöneticilerin birbirleriyle olan meseleleri ortaya koymada ve anlamada önemli kaynaklardır.

3 Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s. 49-55.

4 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları (MEB), İstanbul 1983, C 1, s. 30.

Özellikle yangın, işgal ve çeşitli nedenlerden dolayı zayı olup, günümüze ulaşmayan Şer'iyeye sicillerinin yerini Ahkâm Defterleri alabilmekte, onların boşluğunu dolduracak kıymete haizdirler. Ruha sancağı için Ahkâm Defterlerinin önemi daha da fazladır. Zira Ruha sancağına ait mevcut Şer'iyeye sicillerinin ilki 1629 tarihini taşımaktadır. Bu tarihten 1845 tarihine kadar ki zaman dilimini kapsayan dönemin sicilleri kayıptır. Dolayısıyla 1629 tarihinden önceki ve bu tarihten sonraki yıllara ait olmak üzere yaklaşık 300 yıllık bir dönemi kapsayan kayıtlar günümüze ulaşmamışlardır⁵. Mamafih, Ruha sancağı için Ahkâm Defterlerinin kıymeti bir kat daha artmaktadır.

II. Rakka Ahkâm Defterleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Divân-ı Hümayûn tasnifi içinde 25 adet Cezâir ve Rakka Ahkâm Defterleri bulunmaktadır. Bunlardan ilk 23'ü Ege adaları ve sahil bölgeleri ile ilgilidir. 24 ve 25 numaralı son iki defter Rakka eyaletine tahsis edilmiş olup, eyalete bağlı Ruha sancağı, Birecik sancağı, Suruç kazası ve Rum Kale kazasına ve idarî birimlere tabi köylerden gelen şikâyet hükümlerin suretleri yer almaktadır.

24 numaralı defter, 48x18 ebadında, karton kapak battal ebru ile kaplıdır. Kapağın üst tarafına yakın pencere görünümünde ve üç tarafı çiçek motifleriyle süslenmiş bir alanda "Rakka Defteri min evâil-i Cemâziyelâhir sene 1155 ilâ Muharremi'l-Harâm sene 1194" ifadeleri yer almaktadır. Milâdi takvime göre 1742-1794 yılları arasında Rakka eyaletinden merkeze giden şikâyetlerin görüşüldüğü Divân-ı Hümayûn'dan çıkan hükümlerin suretlerini ihtiva etmektedir.

Defter toplam 281 sayfa olup, en sonda 278-281 sayfalar boş bırakılmıştır. Defter için mükerrer 4 sayfa yer almaktadır. Bunlar; 39, 40, 229 ve 230'dur.

269-270-271-272-273-274-275 numaralı sayfaları yırtık olup bazı hükümler tamamen kayıp olmuşlardır. Defterde 1026 hüküm yer almaktadır. Bu hükümlerden 400 hüküm Ruha kadısına hitaben, diğer hükümler ise Birecik, Suruç ve Rum Kale kadılarına hitaben yazılmışlardır.

Defterdeki hükümler kırma divanî yazısı ile yazılmışlardır. Defter uzun yılları kapsadığında hüküm suretleri farklı kâtipler tarafından yazılmış olmalıdır. Bundan dolayı defterdeki bazı hükümler çok bozuk bir yazı/hat ile yazılmışlardır.

5 Urfa şer'iyeye sicillerine dayalı bir çalışma için bk. Yasin Taş, *Osmanlı Döneminde Urfa'da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1900)*, Hiper Yayınları, Ankara 2019.

25 numaralı defter ise 44 x16 ebadında, 24 numaralı defter gibi, karton kapak battal ebru ile kaplıdır. Kapağın üst tarafına yakın pencere görünümünde ve üç tarafı çiçek motifleriyle süslenmiş bir alanda “Rakka Defteri min evâil-i Saferî'l-Hayr sene 1194 ila evâ (devamı yazılmamış) sene 1 (devamı yazılmamış) ifadeleri yer almaktadır. 1794-1878 yılları arasında Rakka eyaletinden merkeze giden şikâyetlerin görüşüldüğü Divân-ı Hümayûn'dan çıkan hükümlerin suretlerini ihtiva etmektedir. Defter 191 sayfadan oluşmaktadır. Sadece son sayfası boştur. Defterde toplam 455 hüküm sureti mevcut olup, bunların 170'i Ruha kadısına hitaben geri kalanları ise Birecik, Suruç ve Rum Kale kadılarına hitaben yazılmışlardır

24 numaralı defterde olduğu gibi, hükümler kırma divanî yazısı ile yazılmışlardır. İncelediğimiz defterlerde bütün Ahkâm Defterlerinde olduğu gibi her hüküm üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde mahallin şer'î yetkilisine, kadiya veya örfî amirine bu çoğunlukla beylerbeyi/vali, ya da hem şer'î hem de örfî yetkiliye hitap ile başlar. Örnek:

“Rakka valisine ve Ruha kadısına hüküm ki”⁶, “Ruha kadısına hüküm ki”⁷.

Hükümün ana gövdesini meydana getiren ikinci bölümde şikâyetçi olan/olanların adları ve şikâyetin konusu kısaca yazılmıştır. Örnek:

“Ahmed nâm kimesne gelip bu abâ-i ced sipahizâde olup Ruha kazâsı toprağında bi'l-fi'îl zabt ve tasarrufunda avâruz hânesine bağlı tekâlif alınmak icâb eder emlak ve yerleri olmayıp tekâlif mutalebesiyle rencide olunması icâb etmez iken kazâ-i mezbûre ahâlîsi birbiriyle yekdil ve avâruz ve imdâd-ı hazeriye vesâir emr-i şerif ile vâki' olan tekâlifden sen dahi bizimle hisse ver deyû hilâf-ı kanûn müdahale ve rencideden halî olmadıkların bildirip”⁸.

Son bölümde ise problemin çözüm yolu yazıldıktan sonra, hüküm/emir yazılmıştır. Örnek:

“...şer'le görülüp mezkûrun zimmetinde olan hakkı tamamen tahsil ve bi-kusur aliverilip icrâ-yı hak olunmak bâbında emr-i şerifim ricâ etmeğin ma'rifet-i şer'le görülmek için yazılmıştır”⁹.

6 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Asafi Divân-ı Hümayûn Sicilleri Cezâir ve Rakka Ahkâm Defteri Nr. 24 (BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d), No. 24, s. 56/4 bundan sonra dipnotlar defter no/sayfa no/hüküm no kısaltması olarak 24/56/4 şeklinde verilecektir.

7 24/182/1.

8 24/102/3.

9 24/103/1.

“...men’ u def olunmak emr-i şerifim ricâ etmeğın kanûn üzre amel olunmak için yazılmıştır”¹⁰.

“...bulunduğı mahalde mübâşır ma’ifetiyle şer’le görülüp ihkâk-ı hak ve edâda ta’alül eder ise Asitane-i sa’âdetime ihzâr olunmak bâbında emr-i şerifim ricâ eylediğı ecilden mahallinde şer’le görölmek bu def’a dahi edâda muhalefet ederler ise Asitane-i aliyeme ihzâr olunmak bâbında fermân-ı alişân yazılmıştır”¹¹.

Hükümün sonunda da tarih düşölmüştür. Tarih yazılırken günler “*evâil*”, “*evâsıt*” ve “*evâhır*” şeklinde yazılırken aylar rumuzla, seneler rakamla yazılmıştır.

*Fî evâil-i B sene 1155*¹².

*Evâsıt-ı S sene 1155*¹³.

*Fî evâhır-i S sene 1212*¹⁴.

Defterlerdeki hükümler incelediğında Divân-ı Hümâyûn’a şikâyetlerin üç farklı şekilde intikal ettiği görölmektedir.

1- Şikâyetlerin bireysel olarak bizzat İstanbul’a, Divân-ı Hümâyûn’a giderek ya da mektupla şikâyetini sunulması,

“Ahmed nâm kimesne Südde-i sa’âdetime arzuhal edip Ruha kazâsı sükkânından Bektaş Ağa demekle ma’rûf kimesne zimmetinde bin yüz elli senesinde bunun Ruha kilesiyle dörtyüz keyl çeltiğın beher kilesi dörder guruşdan bin altı yüz guruş alacak hakkımı bundan akdem talep eyledikde vermediğinden ma’adâ Ruha kazâsına tabi’ tmâr karyelerinden İkişce ve Şahabeddin nâm karyeler ahâlilerinden ma’lumü’l-esâmi kimesnelerin zimmetlerinde dahi altı yüz elli guruş hakkımı karındaşı İsmail nâm kimesne ile yekdil ve ahâlî-i kuradan olan merkûmlara meblağ-ı merkûmu verdirmediklerinden ziyâde gadr u hayf eyledikleri bildirip...”¹⁵.

“Ruha kazâsı sâkinlerinden ve Berazi Aşiretinden olup Esseyid Me’mun ve Esseyid Faris ve Esseyid Mehmed -zîde şerefühüm- gelip bunlar Hazreti Zeynelabidin evlâdlarından sahihü’n-neseb Sâdât-ı kirâmdan olup isbât-ı neseb eylediklerine İstanbul Nükabâsından yedlerinde ma’mülün-

10 24/ 97/3.

11 24/96/3.

12 24/2/3.

13 24/4/2.

14 24/80/2.

15 24/4/4.

bih hüccet ve temessükleri olup rüsûm-ı ra'yyet mutâlebesiyle ta'addî ve rencide olunmaları icâb etmez iken..."¹⁶.

2- Bir belde halkını temsil eden bir ya da birkaç kişinin kadıya giderek onun aracılığıyla şikâyetlerin Divân-ı Hümâyûn'a sunması.

"Sen ki Ruha kadısı Mevlânâ Mustafa -zîde fazluhusun- Sûdde-i sa'âdetime mektub gönderüb Ruha kazası muzafâtından Colab nâhiyesine tabî' [boş] ve [boş] ve [boş] nâm karyeler ahâlîleri meclis-i şer'e varub nehr-i Colab Suyu demekle ma'rûf kadîmden cereyân edüb mezru'atlarını sa'î edegeldikleri sularına ahardan bir-vecihle müdahale olunmak icâb etmez iken..."¹⁷.

3- Kadılar tarafından Divân-ı Hümâyûn'a gönderdiği "mektup" ve "arzlar".

"Sen ki Ruha kadısı Mevlânâ Mustafa -zîde fazluhusun- mektub gönderüb Ruha sancağında ve nâhiyesinde vakıf zâviye-i Nusret-i Mevlûd Hazreti Halilürrahman aleyhi efdalü's-selatü ve's-selâm deyû Defter-i evkâfda yazıldığı mahalde mahsûl-ı karye-i Şeyhçoban on altı bin iki yüz yetmiş altı ve tahtında icâre-i zemin cânihâ devaire-i der ta'yin ve aşâr-ı besâtin ve ve icâre-i bostan..."¹⁸.

İncelediğimiz defterler 570 hüküm sureti ve 136 yılı kapsamaktadırlar. Hükümlere sayısal olarak baktığımızda Ruha sancağından merkeze yaklaşık olarak yılda 4 davanın intikal ettiği görülmektedir.

Defterlerde *Ruha kadısına* hitaben yazılan hükümlerin tasnifine gelince, hükümlerin içeriğine göre şu şekilde tasnif edilebilir: Alacak-verecek davaları. Eşkıyalık olayları. Ehl-i örf taifesine karşı yapılan şikâyetler. Vergi konusundaki şikâyetler. İskân meselesi. Sadât-ı kirâm. Zeamet ve Tımar. Vakıflarla ilgili meseleler. Ana başlıklar altında verdiğimiz bu davalar da kendi içinde birçok alt başlıklar altında incelenmişlerdir. Münferit olaylar: Yaralama ve katl olayları, vekâlet, aile efradına dışarıdan müdahale, cariyeye, iftira, kişilerin mülk arazisinden başkalarının zorla kira almaları, yaylak ve kışlaklara giden aşiret mensuplarının ekili arazilere zarar vermeleri, dolandırıcılık, hasımlık, mahalleli şikâyetleri ve buna benzer şikâyet konuları yer almaktadır.

Davaların çokluğu ve konuların fazla oluşu nedeniyle davaların ayrıntılarına

¹⁶ 25/98/2.

¹⁷ 24/33/1.

¹⁸ 24/38/2.

girmek bu tebliğin hacmini çok aşacaktır. Onun için davaları tek tek incelemek yerine tasnif etmek yolunu seçmek zorunda kaldık. Ancak bazı örnek davalara yer verilmiştir. Bu örnek davalardan örnekler *belgenin diliyle* transkript olarak, bazıları da özet olarak verilmiştir.

III. Davaların Tasnifi ve İncelenmesi

1. Eşkîyalık, Cebren Almak ve Talan Davaları

Davalara baktığımızda hepsini aynı kategoride toplayabileceğimiz eşkıyalık, cebren almak ve talan olayları birinci sırada yer almaktadır.

Eşkîyalık insanlığın hemen her devirde beraber yaşamak mecburiyetinde olduğu toplumsal bir olgudur. Devlet çarkının düzgün işlemediği, kötü iktisadî ve siyasî şartların hüküm sürdüğü yerlerde eşkıyalık kaçınılmaz olarak ortaya çıkar. Dünyanın her tarafında tarih boyunca bu böyle olmuştur. Eşkîyanın yaptığı iş genellikle soygun yapmak, buldukları yerlerde insanları haraca kesmekti. Soygun ve haraç suretiyle halkın malına el koyan eşkıya zaman zaman halkın canına da kastetmiştir. Geniş Osmanlı coğrafyasında eşkıyalık olayları devletin aldığı bütün önlemlere rağmen önüne geçilememekteydi.

Tebliğ konusu yaptığımız Ruha sancağı ve çevresinde hemen hemen herkesin bir aşirete mensup olduğu ve bu aşiretlerin büyük çoğunluğun konargöçer halinde bir hayat sürdürdükleri düşünülürse, eşkıyalık da bu zümreler tarafından yapıldığını rahatlıkla söylenebilir. Zaten incelediğimiz hükümlerin bazılarında da bu açık bir şekilde belirtilmektedir. Eşkîyalık yapan aşiret mensupları aşiret içinde rahatlıkla barındıkları ve bunlara sahip çıktığı için devlet tarafından bunların takibi ve yakalanmaları güç olmaktaydı. Ayrıca o dönemde aşiretler arasında eşkıyalık bir nevi *kahramanlık* olarak da görüldüğü için daha rahat yapılabilirdi. Aşiret reisleri mensuplarının başlarında bir *komutan* gibi hareket ederek eşkıyalık yapanlar da vardı. Bunlar içinde çok meşhur olmuş ve hatta Rakka valiliği yapmış olan Timur Ağa'dır¹⁹. Yapılan eşkıyalıkların hepsinin temel sebepleri mal ve para gasb etmekle birlikte, gerçekleştirilen hareket itibarıyla birbirinden farklılık gösterirler. Bunlar aşağıda tasnif edilmişlerdir.

Bunlar arasında çoğunluğu oluşturan ve yapılış şekliyle dikkati çeken evleri basmak suretiyle bütün eşya ve emvallerini alıp, evleri ateşe vererek adam

19 Timur Ağa/Paşa için bk. Mehmet Emin Üner, *Osmanlı Dönemi Rakka Valileri*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2015.

öldürmek, bağ ve bahçeleri tahrip etmekle sonuçlanan eşkıyalık hareketleridir²⁰. Bu tür eşkıyalık hareketleri hükümlerde açık olmasa da bölgede sık yaşanan *kan davalarını* da çağrıştırmaktadır. Bunlara bakıldığında malları ve paraları gasb etmek, karşı konulduğunda ise adam öldürmek eşkıyalığın bilinen şekilleridir. Ancak evleri ateşe vermek, bağ, bahçe ve ekili arazileri tahrip etmek bunlar daha çok birbirleriyle nizalı ve aralarında husumet ve kan davaları olan kabile veya aşiretlerin yaptıkları hareketleri çağrıştırmaktadır. Ayrıca incelenen hükümlerde bunların ipuçlarını görmek mümkündür. Mesela; 1745 tarihli bir hükümde bu daha net görülmektedir.

“...garez ve adavet etmeleriyle mücerred icrâ-yı garet ve ahz-ı intikam kasdıyla bin yüz elli [boş] senesinde bunun menziline basub hilâf-ı şer‘-i şerif ve bi-gay-ri hak mâlik olduğu emvâl ve eşyası gasb ve garet eylediklerinden ma‘ada karındaşı Hüseyin nâm kimesne ile dört nefer murisleri bi-gayr-i hak katl edüb külli gadr ve ta‘addi etmeleriyle katl hususu üzerlerine keşf olunub gadr eylediklerin bildirub...”²¹.

İkinci sırada yine yukarıdakine benzer ancak katl ve intikam olayı olmadan sadece eşkıyaların köy ve evleri basıp mal ve eşyaları talan etmeleriyle sonuçlanan hareketlerdir²². Burada temel hedef yerleşim yerlerindeki mal, eşya ve hayvan sürülerini götürmektir. Eşkıyalık olaylarının sık rastlandığı bir başka çeşidi de eşkıyaların yol kesip mal ve paraları talan etmeleri şeklinde gerçekleşiyordu²³.

Kayıtlara çok az yansıyan eşkıyaların köy ve evleri basıp mal ve eşyaları gasb etmenin yanında kadınlara karşı tecavüz suçunu işleme olaylarıdır. İncelediğimiz defterlerde bunun ilgili üç olay geçmektedir²⁴. Aşağıdaki 1754 tarihli hükümde böyle bir eşkıyalık olayı görülmektedir.

“... nâm şakiler bin yüz altmış [boş] senesinde Bereket oğlu Hasan nâm kimesneye istinaden hanelerin ve karyelerin basub mâlik oldukları emvâl ve eşya ve hinta ve şa‘ir vesâir emlâkların nehîb ve garet eylediklerinden ma‘adâ ehl u iyâllerine dahi ta‘arruz ve hetk-i ırz ve zülüm ve ta‘addilerinin

20 24/10/4; 24/22/3; 24/27/1; 24/29/1; 24/29/2; 24/37/1; 24/42/2; 24/100/5; 24/143/3; 24/162/3; 24/189/5; 24/202/2; 24/224/1. 24/244/3; 24/166/2; 24/184/1; 25/ 6/2; 25/ 65/2.

21 24/20/4.

22 24/54/2; 24/56/5; 24/63/2; 24/149/4; 24/152/2; 24/156/3; 24/217/2; 24/227/4; 24/244/4; 24/258/3; 24/156/4; 24/157/1; 24/5/3. 24/110/2; 24/110/3; 25/8/1; 25/54/2.

23 24/62/4; 24/169/1; 24/219/2; 25/91/1; 25/171/1; 24/13/6.

24 24/5/1; 25/ 5/1.

nihayeti olmadığı ve mezbûrlar hâlâ taht-ı hükümet ve kazânızda mürûr ve ubûr üzre oldukların bildinub hassa silahşörlerimden Musa zîde mecdühû mübâşeretleriyle eşkiyâ-yı mezbûre buldukları mahallinde ahz ve mürâfa'a-i şer' ve verilen fetvâ-yı şerife mücebince nehîb ve garet eyledikleri emvâl ve eşyaların bade's-sübût alıverilüb icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında emr-i şerifim ricâ eyledikleri ecilden buldukları mahalde şer'le görülmek emrim olmuştur"²⁵.

Eşkîyalık olaylarında dikkat çekici tiplerden birisi de eşkiyaların bir beldeye yerleşip aylarca kalıp zorla halkı soymalarıdır. Bunu şu şekilde açıklamak mümkün olabilir. Modern öncesi devletin coğrafyasının her tarafında yaşayan topluma olan hakimiyetinin çok düşük seviyede olduğu, ancak belli durumlarla ilgili bilgi ve bağlantı sağladığı görülmektedir. Yani modern dönemde olduğu gibi her şeyi takip eden bir devlet yapısı mevcut değildir²⁶. Dönemin ulaşım ve iletişimin zorluğu ve ehl-i örfün eşkiya ile iş birliği yapmasa bile karşı gelemediği de eklediğinde durum daha da vahim bir hal almaktaydı. Aşağıda böyle bir eşkiyalık olayı anlatılmaktadır.

Rışvan aşiretine mensup bir grup eşkiya Divriği kazasına gelip altı ay kalmışlardır. Bu sırada hem kaza merkezinde ve hem de çevre köylerin mallarını almak suretiyle perişan olmalarına sebep olmuşlardır. Rakka valisine Ruha ve Birecik kadılarına hitaben yazılan 1765 tarihli hükmün çözüm kısmı şöyledir.

“...mübâşir ma'rifetiyle buldukları mahalde şer'le görüleb mezbûrların hilâf-ı şer'-i şerif cebren ahz eyledikleri olmikdar gurusluk emvâl ve eşya ve hukuk-ı fukara tamamen tahsil ve ashâbına teslim ve ihkâk-ı hak ve mazarratları üzerlerinden men' olunmak bâbında emr-i şerifim ricâ eyledikleri ecilden senki Rakka valisi vezir-i müşarüileyh ahâr hususa me'mur mübâşir ma'rifetiyle şer'le görülmek emr olunmuştur"²⁷.

Yukarıdaki olaya benzer bir olay da Milli Aşireti reisi Timur'un koskoca kazayı, Siverek kazasını istila etmesidir. Timur'un 1767 yılında istila ettiği kazanın ve köylerin büyük küçükbaş hayvanları ile köylerden her köy başına belli miktarda ürün ve para almıştır. Yani köylülerden bir çeşit haraç almıştır.

“...yüz seksen senesinde Siverek kazasını istila ve havas ve gerek tmâr karyeleri ahâlilerinin mezru'at ve devâb ve mevaşilerini nehîb ve gasb ve

25 24/64/1.

26 Mehmet Genç-Erol Özvar, *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar-I*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021, s. 75.

27 24/208/3.

bilcümle mahsûlâtları bel' ve itlâk ve her karyeden bi-gayr-i hak otuz keyl hınta ve şa'ir ve ikişer yüz guruş cebren ahz ve katl-i nüfusa cesaret..."²⁸.

Yukarıda örneklerle açıkladığımız dışında da daha birçok eşkıyalık olaylarına da tanık olmaktadır. Bunlar daha çok hayvan ve ürünleri talan, yağmalamak şeklinde cereyan eden olaylar oluşturmaktadır²⁹.

Sonuç itibariyle eşkıyalık hareketlerine benzeyen ancak hareket olarak kolay bir yöntem uygulayarak, cebren insanların mal ve paralarını gasb etmek olayları da yer almaktadır hükümlerde³⁰. Aşağıda bu tür olaylarla ilgili olarak 1745 tarihli hükümde yer alan bir örnek verilmiştir

"... Südde-i sa'âdetime arz-ihâl edüb bunlar kendü hallerinde olub hilâf-ı şer'-i şerif kimesneye vazı' ve ta'addi ve hareketleri olmayub üzerlerine dahi şer'an bir nesne sâbit ve zâhir olmuş değil iken Ruha kazâsı sâkinlerinden mütegalibe ve cebâyireden ve sabık İskânbaşları olan İsmail nâm kimesne bin yüz elli [boş] senesinde hilâf-ı şer'-i şerif ve bi-gayr-i hak otuz bin guruşdan mütecâviz akçeleri ve yüz kile buğday ve beher kilesi on altışar olmak üzre yediyüz keyl şa'ir ve üç deve ve seksen koyunları cebren alub gadr etmekle..."³¹.

Güçlü ve çok adama sahip olan bazı kişiler eşkıyalık yapmak yerine çeşitli bahaneler uydurmak suretiyle bazı kişilerin mal ve paralarına zorla el koymuşlardır³². Cebren almak olayı bazen de ehl-i örf ile iş birliği ile yapıldığı da görülmektedir³³.

2. Alacak-Verecek ve Zimmet Davaları

İncelediğimiz defterlerde hüküm suretlerine baktığımızda alacak-verecek ve zimmet davaları sayısal olarak ikinci sırada yer almaktadır. Ancak bu davalar hepsi tek tip değildir. Çok farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadırlar. Alacak verecek ile ilgili bütün hükümleri okuyarak şu şekilde bir tasnif yaptık:

Bu davalar içinde en çok göze çarpan kişilerin birbirlerinden borç olarak aldığı

28 24/238/1; 24/238/2.

29 24/40m/1;24/40m/2;24/101/3;24/113/3;24/128/2;25/7/3;25/26/2; 24/59/2; 24/230/4; 24/61/1.

30 24/13/3; 24/31/3; 24/32/4; 24/39m./3; 24/70/5; 24/75/5; 24/76/1; 24/82/1; 24/99/1; 24/232/6; 25/30/3; 25/66/2; 25/119/2; 25/16/4. 25/22/1; 25/131/2; 25/170/1.

31 24/24/2.

32 24/33/4.

33 24/65/2.

meblağı geri ödememeleridir³⁴. İkinci sırada ise borçlu vefat eden kişilerin geride bıraktığı borçlarını mirasçıları tarafından ödemekten kaçınmalarıdır³⁵. Bazı borçluların borçlarını çok uzun süre ödemedikleri görülmektedir. Bununla ilgili hükümlere bakıldığında bu kişilerin alacaklılarıyla yerel mahkemede muhakeme oldukları yanı sıra bu konunun daha önce de merkeze intikal ettiği kadiya yazılan hükümlerde anlaşılmaktadır. Buna rağmen borçlarını ödemekten imtina ettikleri görülmektedir³⁶. Aldıkları borçlarını ödememek için inkâr yoluna gidenlere de rastlanmaktadır³⁷. Borçlarını inkâr etmedikleri, ancak değişik bahaneler ileri sürmek suretiyle borcunun ödemesini sürekli erteleyenler de görülmektedir³⁸. Satın aldığı bir malın bedelini ödemekten kaçınanlar da mevcuttur kayıtlarda³⁹. Borç alımlarında karşılıklı olarak birbirlerine kefil olanların borçlarını ödemediği anlaşmazlıkların çıktığı ve bu yüzden borçların ödenmedikleri hükümlerde okunmaktadır⁴⁰. Hüküm suretlerinde vefat eden babalarının alacaklarını tahsil edemeyenler de yer almaktadır⁴¹. Bazı kişiler de aldıkları borcunu ödemeyip, buldukları şehri terk etmişlerdir⁴². İleride bahsedeceğimiz bazı kişilerin gücü yettiği kişilerin mallarını cebren almak olayları da yaşanmıştır. Burada ise cebren almak için, kişilerden alacağı olmadığı halde birilerine borç isnat edip zorla paralarını ve mallarını alma yoluna gidenler de görülmektedir⁴³. Bunların dışında münferit yaşanan olaylar da vardır. Örneğin deve kiralayanların kira ücretlerini deve sahiplerine ödememeleri⁴⁴, hizmet alınan dava vekilinin ücretinin ödenmemesi⁴⁵, borçlunun borcunu ödememesi üzerine borcun kefillerden tahsil

34 24/13/4; 24/18/5; 24/33/3; 24/35/3; 24/51/4; 24/51/5; 24/59/3; 24/62/1; 24/79/3; 24/87/2; 24/92/1; 24/104/2; 24/106/4; 24/114/2. 24/114/4; 24/114/5; 24/207/4; 24/209/1; 25/32/1; 25/45/2; 25/46/5; 25/47/4; 25/79/1; 25/99/2; 25/123/1; 25/84/2; 25/97/2.

35 24/44/4; 24/61/2; 24/67/2; 24/71/2; 24/109/1; 24/116/3; 24/155/3; 24/162/2; 24/165/2; 24/272/3; 25/83/2.

36 25/49/1; 25/49/2; 25/52/2; 25/59/2; 25/66/3; 25/72/3; 25/130/2; 25/134/3; 25/41/1.

37 24/126/1; 25/68/2; 25/101/3; 25/133/2; 24/2/3; 24/213/4; 24/2/3.

38 24/142/2; 24/144/1; 24/149/1; 24/230/3; 24/31/2.

39 24 4/4; 24/96/1; 25/84/3; 24/64/3; 24/74/5; 24/12/2.

40 24/154/4; 24/194/1; 25/14/1; 25/19/1.

41 24/211/1; 25/45/3; 25/122/2.

42 24/34/2; 24/65/1; 24/145/2.

43 24/75/1; 24/85/3.

44 24/31/1.

45 24/62/3

edilmesi⁴⁶, vadeli verdiği alacağını tahsil edememesi⁴⁷, borçlarını ödeyememe⁴⁸, verdiği meblağdan fazla borç talebi⁴⁹. En vahim olanı ise borçlular tarafından alacaklının öldürülmesi olayıdır⁵⁰.

Yukarıda tasnifini yaptığımız alacak davalarının özellikle borç alıp ödemeyenlerin her birinin kendine ait sebepleri hükümlerde bahs edilmektedir. Ancak burada bunları ayrı ayrı değerlendirmenin mümkün olmadığını belirtmek isterim.

Günlük hayatta en sık rastlanan olaylardan bir tanesi de zimmet olaylarıdır. Kayıtlara bakıldığında bu konuda bir hayli olayın cereyan ettiği görülüyor. Bunlardan bir kısmı bulunduğu mahalde mahkemece çözüm getirilmiş bir kısım da mahalli mahkemede bir çözüme kavuşturulamadığı, bu yüzden hükümet merkezine intikal ettiği görülüyor. Zimmet olayları sadece Müslümanların ya da sadece gayrimüslimlerin kendi aralarında meydana geldiği gibi, Müslüman ile gayrimüslim aralarında da cereyan etmiştir⁵¹.

Zimmet olaylarında borç veren kişinin alacaklarını tahsil edemediği ve bunun üzerine borçlu veya borçlular tarafından daha başka nakit veya gayrimenkullerini el koymak veya tahrip etmek suretiyle zarara uğrayabiliyordu. Bundan daha kötüsü verdiği nakit veya mallın üzerine canından da olduğu olabiliyordu. Aşağıda alacak-verecek ve zimmet ile ilgili bir örnek verilmiştir.

1737 tarihinde Yusuf Hasan, Bali, Ziver, diğer Yusuf ve Süleyman Beyler Ömer Bey adlı şahıstan 1500 guruş borç almışlar ve bu meblağ geri ödememek için de adı geçen alacaklıyı katl etmişlerdir. Maktul Ömer Bey'in oğulları Musa ve Ali Beyler 1746 tarihinde İstanbul'a hükümet merkezine giderek mağduriyetlerinin giderilmesi hususunda *arz-ı hal* etmişlerdir. Merkezden Ruha sancağının bağlı bulunduğu Rakka valisine ve Ruha kadısına hitaben yazılan hükümde adı geçen kişilerden acilen söz konusu meblağın kendilerinden alınıp Musa ve Ali Bey kardeşlere teslim edilmesi ve haklarında *şer'*le muamele edilmesi istenmiştir⁵².

46 24/91/4.

47 25/28/2.

48 24/73/1.

49 25/50/1.

50 24/39m./1.

51 24/153/2; 24/83/1;25/77/2;25/141/1.

52 24/39m./1.

3. Vergi ve Vergi Toplama Usulleriyle İlgili Davalar

Ruha sancağından İstanbul'a en çok yansıyan şikâyet konularından biri de hiç şüphesiz vergi ile ilgili konulardır. Osmanlı Devleti'nde vergiler *şer'i vergiler* ve *olağanüstü vergiler* olmak üzere ikiye ayrılırdı. Olağanüstü vergiler de *tekâlif-i örfiyye* ve *tekâlif-i şâkka* diye iki kısma ayrılırdı. Örfi vergiler olağanüstü şartlarda, savaş zamanlarında başvurulanan vergilerdir. Bu vergilerin şeriata uygun olduğu, toplanmasının caiz olduğu kabul edilmiştir. Şâkka türü vergiler ise ağır vergiler olup haklarında şer'i cevaz bulunmayan ve genellikle haksız kabul edilen ve yerel yöneticilerin merkezin izni olmaksızın halktan topladıkları vergileri oluşturmaktadır. Bu tür vergiler *adaletnâmeler* ve *fermanlarla* yasaklanmışlardır⁵³.

Ruha sancağından merkeze vergi ile ilgili olarak giden davaların metinleri okunduğunda şu şekilde bir tasnif yapmak mümkün olmaktadır. En çok dava ile olağanüstü vergilerden muaf olan kişilerden vergi talep edilmesi şikâyetleri ilk sırayı almaktadır. Bu şikâyetlerin sebepleri de çeşitlidir. Onlar da şöyle tasnif edilebilir.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde padişah fermanı ile herhangi bir göreve atanmış kişiler askerî sınıf idi ve vergi vermekten muaf idiler. Burada kendilerinden vergi talep edilen müezzin, ulemâ, yeniçeri, imâm, sipahizâde gibi askerî sınıfa mensup olan kişilerdir. Bir kısmı da kimsesiz, a'ma ve kötürüm, defterde kayıtlı olmayanlar, yetimler, köle oğulları ve buldukları köylerde vergiye bağlı toprağı olmayanlardan oluşmaktadır⁵⁴. Örnek:

Kaza halkı kimsesiz ve üstelik hem ama hem de kötürüm olan ve çalışabilme durumunda olmayan Yusuf'dan vergiye ortak olmasını istemişlerdir. Yusuf bizzat İstanbul'a kadar gidip Divân-ı Hümâyûn'da derdini dile getirmiştir. Bunun üzerine merkezden Ruha valisine yazılan 1745 tarihli hükümde adı geçen kişinin vergi verebilecek durumda olmadığını halkın kendisinden vergi talep edilmesini men edilmesi emredilmiştir.

“Yusuf nâm kimesne gelüb mezkûr bi-kes ve a'ma ve kötürüm olub bir-vecihle kesbe iktidarı olmayıp Ruha kazâsı toprağında dahi bi'l-fi'l zabt

53 Ahmet Tabakoğlu, “Tekâlif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 40, İstanbul 2011, s. 336-337.

54 24/21/3; 24/21/5; 24/27/5; 24/35/5; 24/53/4; 24/79/4; 24/88/3; 24/98/4; 24/102/3; 24/129/2; 24/150/1; 24/186/4; 24/194/2. 24/219/3; 24/220/3; 24/244/1; 24/244/2; 24/260/4; 25/53/2; 25/82/3; 25/160/2.

ve tasarrufunda hâneye bağlı tekâlif alınmak icâb eder emlâk ve yerler olmayub tekâlif mutâlebesiyle rencide olunmak icâb etmez iken...’’⁵⁵.

Bunlardan başka kişilerden kanunsuz fazladan vergi talep edilmesi veya alınması⁵⁶, öşr mahsulünü gereksiz yere gasb edilmesi⁵⁷, vergi toplama memurlarına müdahale edilmesi⁵⁸, vergi toplayanların zimmetlerine geçirmesi⁵⁹, gecikmiş vergilerin tahsili⁶⁰, bazı köylülerin vergi vermemeleri⁶¹ ilgili konularda merkeze şikâyetler gitmiştir.

Vergi ile ilgili merkeze giden şikâyetlerin dışında vergilerle ilgili bazı durum ve karışıklıkların giderilmesi için de merkezden gelen hükümler bulunmaktadır. Bunlar;

Yaylak ve kışlakların vergi durumu⁶², bazı yerleşim yerlerinin vergi statüleri⁶³, vergi karışıklıklarının düzeltilmesi⁶⁴, bazı cemaatlerin vergi durumları⁶⁵, bazı yerleşim birimlerinin vergi miktarlarıdır⁶⁶.

Devletlerin vergi koyması ve bu vergilerin toplama meselesinde, tarım sektörün egemen olduğu dönemlerde güçlüklerle karşılaşmışlardır. Bu problemler Osmanlı Devleti için de geçerli olmuştur. Osmanlı Devleti bu güçlükleri aşmak için kendine has metodlar geliştirmiştir. Vergi toplamının temel iki yolu bulunmaktadır. Birincisi günümüz modern devletlerde olduğu gibi, devletin tayin ettiği memurlar ile toplamak. İkincisi ise bu işi belli şartlarla kişilerle yapmaktır. Osmanlı Devleti’nde vergi toplamada emanet, iltizam ve malikâne usulleri kullanılmıştır⁶⁷.

55 24/21/1.

56 24/11/1; 24/25/2; 24/40m./3; 24/79/5; 24/82/4; 24/162/1; 24/186/2; 24/186/3.

57 24/6/5.

58 24/66/4; 24/93/1; 24/100/4; 24/149/5; 24/275/2.

59 24/68/3; 24/79/1; 24/237/3; 24/242/1.

60 24/114/3; 25/78/2.

61 25/69/1.

62 24/30/1; 24/68/1; 24/151/2; 25/132/1.

63 24/60/1; 24/62/5; 24/67/3; 24/69/1; 24/182/2.

64 24/84/3; 24/167/1; 24/177/1; 24/179/1; 24/251/3.

65 24/132/2.

66 25/104/1; 25/154/2.

67 Mehmet Genç, “İltizam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 22, İstanbul 2000, s. 154.

Burada incelediğimiz defterlerde geçen vergi toplama usulleriyle ilgili hükümler ele alınmıştır.

a. İltizam ile İlgili Davalar

İltizam “özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması” demektir⁶⁸. İltizam Sistemi, vergilerin aynı olarak toplandığı zamanlar için kullanılan bir vergi toplama şeklidir. Bu sistemde devlet vergilerin toplama yetkisini bir bedel karşılığında özel kişilere veriyordu. Bu yetkiye sahip kişilere *mültezim* adı verilmektedir.

İltizam ile ilgili davaların büyük çoğunluğu İltizam bedelini ödememek ile ilgilidir.⁶⁹ Bunların dışına kalan tek dava köy sınırlarının ihlal edilmesidir⁷⁰. Aşağıda iltizam bedelini ödememek ile ilgili bir dava örneği verilmiştir.

“Rakka valisi ve Ruha ve kadınlarına hüküm ki Siverek mukata‘asının hâlâ voyvodası olan Mehmed bin Abdulfettah -zîde kadruhû- Südde-i sa‘âdetime arz-ihâl edüb mukata‘a-ı mezbûre mülhakâtından Samsad mukata‘asını bin yüz elli [boş] senesinde Ruha‘da sâkin Ali Efendi demekle ma‘rûf kimesneye on altı keseye iltizâm edüb bedel-i iltizâmı olan meblağ-ı mezbûrdan on üç kesesin edâ edüb hâlâ zimmetinde üç kese alacak hakkı baki kalmağla taleb eyledikte hilâf-ı şer‘ şerif vermekte ta‘allül ve gadr murad eylediğın bildirüb şer‘le görölüb mezbûrun zimmetinde baki kalan üç kese hakkı tamamen tahsil ve alıvermek bâbında emr-i şerifim ricâ etmeğın mahallinde şer‘le görölmeğ için yazılmışdır. Fî evâhir-i B sene 1158”⁷¹.

b. Malikâne ile İlgili Davalar

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra girdiği savaşlar sonucunda ciddi bütçe açıkları ortaya çıkmıştı. 1683’teki Viyana seferi ve başarısız kuşatmayla birlikte maliyenin çektiği nakit gittikçe artmıştı. Nakit darlığı neticesinde hazine gelirleri vaktinden önce ve peşin ödeme şartıyla ve tahvil süreleri bir hayli kısaltılarak iltizama konu olmuştu. Devamlı değişimleri nedeniyle verdikleri peşini kurtarmak ve daha çok gelir elde etmek çabasında olan mültezimler, reaya üzerindeki vergi

68 Genç, agm., s. 154.

69 24/129/1; 24/134/3; 24/215/2; 24/124/4; 24/250/2; 24/251/2; 24/257/2; 25/40/1; 24/100/1.

70 24/97/5.

71 24/34/4.

yükünü büyük ölçüde ağırlaştırıyorlardı. Bu durum reayanın yerini terk etmesi ve dolayısıyla vergi kaynaklarının tahrip olmasına yol açıyordu. Vergi kaynaklarının tahrip olması sonucu olarak da vergi gelirleri düşüyordu. Bu yüzden toplanan vergiler devletin giderlerini karşılamak için yetersiz kalıyordu. Özellikle iltizam sisteminde tahvil sürelerinin kısılmasıyla vergilendirme ile üretim kapasitesi arasında birbirini engeller bir kısır döngü ortaya çıkıyordu. İşte malikâne bu kısır döngüyü kırmak üzere düşünülmüş ve uygulamaya konulmuştu⁷².

Malikâne sahiplerinden merkeze yansıyan davaları da şöyle tasnif edebiliriz: Kendi tasarrufunda olmadığı halde öşr mahsûlâtını kanûnsuz toplamaları⁷³, öşr ve vergilerin tahsiline vekil tayini⁷⁴, vergiden kaçmak için yerlerini terk etmeleri⁷⁵ ve toplanan öşre el konulması⁷⁶ olaylarıdır. Bu sonuncusu ile ilgili bir dava örneği aşağıdadır.

“Millizâde Ahmed -zîde kadruhû- gelip Havâss-ı Hümâyûnum’dan Siverek mukata’ası mülhakâtından Siverek kazâsına tabî’ Orsun ve tevabi karyelerinin bin yüz elli bir senesine zaptı ber-vech-i malikâne berât-ı şerîfîmle mutasarrıfları taraflarından bâ-temessük bunun uhdesinde ve iltizâmında olub kura-i mezbûru zabt ve mahsûlât ve rûsumâtın ahz u kabz etmek üzere olvecihle ahardan dahl olunmak icâb etmez iken Ruha sâkinlerinden mütağallibe ve cebâyireden Hacı Haydar nâm kimesne kendü halinde olmayüb tagalübünden nâşi fuzûli müdahale ve zabtına mümana’at eylediğinden ma’dasına mezbûr dahi kura-yı mezbûr mahsûlünden bermuceb-i defter bunun hilâf-ı şer’-i şerîf ve bi-gayr-i hak fuzûli ve tagallüben ma’lumu’l-mikdar kile öşr mahsûlü ahz u kabz edüb ziyâde gadr ve ta’addî eyledikte bu bâbda yedine senedâtı olduğun bildirüb mucibince şer’le görülüb ve mezbûrun hilâf-ı şer’ ve bi-gayr-i hak fuzûli ve tagallüben ahz u kabz alınverildiği öşr-ı mahsûlü tamamen tahsil ve mezbûru buna aliverilüb mezbûr hilâf-ı şer’ ve mugâyir-i senedât bir türlü ta’allül ve muhalefet ettirilmeyüb icrâ-yı şer’ ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında fermân-ı hümâyûnum ricâ etmeğin şer’le görülmek için yazılmışdır. Fî evâil-i Z sene 1155”⁷⁷.

72 Mehmet Genç, “Malikâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 27, Ankara 2003, s. 517.

73 24/33/2.

74 24/47/4.

75 24/62/2.

76 24/8/1.

77 24/8/1.

4. Ehl-i Örf ile İlgili Davalar

Merkeze giden davalar arasında ehl-i örf denilen yöneticiler hakkındaki şikâyetler de bir hayli yekûn tutmaktadır. Bilindiği gibi, Osmanlı toplumu genel olarak yöneten ve yönetilenler olarak iki gruba ayrılıyordu. Yönetenler, yetişmeleri ve yaptıkları işe göre ehl-i şer‘ ve ehl-i örf diye ikiye ayrılıyorlardı. Ehl-i şer‘, tebeanın Müslüman kesiminden olup ve genellikle medreselerden mezun olduktan sonra yargı, eğitim ve din alanlarında görevlendirilen ulemâ sınıfını oluşturuyordu. Ehl-i örf ise daha çok devşirmelerden oluşan ve Enderun veya Acemi Oğlanları Mektebi’nden yetişerek sipahilikten asesbaşılığa, kethüdâlığa ve sadrazamlığa kadar yükselebilen yönetici sınıfını oluşturuyordu.⁷⁸ Padişahın tebaayı mahalli yöneticilere karşı koruduğu bilinmektedir. Bu konuda çok sayıda adaletnâme yayınlanmıştır.⁷⁹ Padişah bununla taşrada devlet adına iş yapan mahalli yöneticilerin reayaya karşı kötü davranmalarını, zulm etmelerini önlemeye çalışmıştır.

İncelediğimiz defterlerde ehl-i örf ile ilgili olarak merkeze giden davaları şöyle tasnif edebiliriz:

Şikâyetlerin en çok yapıldığı konu bazı kişilerin ehl-i örf’e dayanarak kişilerden haksız yere para ve mal almalarıdır.⁸⁰

Aşağıda bununla ilgili 1756 tarihli hükümde geçen bir örnek verilmiştir.

“Ahmed nâm kimesne gelüb bu kendü halinde olub üzerine şühûd-ı udûl ile şer‘an bir nesne [sabit] olmuş değil iken Mustafa ve Mehmed ve Hüseyin nâm kimesneler bir birleriyle yekdil ve hevâlarına tabi‘ ehl-i örf’e istinâden bin yüz altmış [boş] senesinde hilâf-ı şer‘-i şerîf ve bi-gayr-i hak bunun elli guruş ahz ve ziyâde gadr ve ta‘addi eyledikleri...”⁸¹.

Bunu doğrudan ehl-i örf hakkındaki şikâyetler takip etmektedir.⁸² Ehl-i örf hakkında bunların dışında da birçok münferit olay merkeze yansımıştır. Bunlar; reayadan fazladan vergi talep edilmesi⁸³, ehl-i örf’ten sayılan bir cemaat kethüdasının borç

78 Mehmet İpşirli, “Ehl-i örf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 10, İstanbul 1994, s. 519-520.

79 İnalçak, *age.*, s. 75.

80 24/14/1; 24/29/4; 24/30/2; 24/45/3; 24/46/4; 24/47/3; 24/221/1; 24/240/1; 24/240/1.

81 24/114/1.

82 24/200/3; 24/201/2; 24/206/1; 24/206/2; 24/262/1.

83 24/5/5.

aldığı meblağı ödemeyip alacaklı kişiyi öldürmesi⁸⁴, ehl-i örf mensup kişilerin adam öldürme ve mallarını gasb etme olayı⁸⁵, kişilerin paralarını almak için haksız yere hapse attırıp paralarını aldıktan sonra salıverme⁸⁶, ehl-i örfün kalabalık maiyetiyle birlikte köylere gidip, köylülerden karşılıksız hayvanlarına yem ve kendilerine yiyecek ve daha başka şeyler almaları⁸⁷, ehl-i örf istinaden kişileri darp ve katl etmeleri⁸⁸, reayadan cebren para toplamaları⁸⁹, kişilerin mallarını cebren almaları⁹⁰, yersiz vergi talebi⁹¹ ve zimmetine para geçirmesi⁹² davalarıdır.

5. Vakıflar ile İlgili Davalar

Vakıf kelimesi Arapça bir kelime olup *durdurma*, *alıkoyma* anlamındadır. Terim olarak ise 8. yüzyıl ortalarından 19. yüzyıl sonlarına kadar uzanan İslâm ülkelerinin özellikle Selçuklular ve Osmanlılar zamanında sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında önemli bir rol oynamış olan *dinî*, *hukukî* ve *sosyal* bir kurumdur⁹³. Hukukî terim olarak ise bir mülkü toplumun menfaatine *ebedi olarak* tahsis etmektir⁹⁴.

İncelediğimiz defterlerde vakıflarla ilgili davalar da merkeze intikal etmiştir. Hükümlerde adı geçen vakıflarla ilgili davalar şöyle tasnif edilebilir:

Mevlûd Hazreti Halilürrahman Vakfı ilgili olarak merkeze giden davaların vakfın işlediği araziden vergi talep edilmesi, tevliyet tevcihi meselesi ve imamet meseleleridir⁹⁵. Hacı Badigâr Kethüdâ Mescid-i Şerifi Vakfı'na ait bahçeye başkasının sahip çıkmaya çalışması ve vakfa tahsis edilen bazı köylerde öşrün vakfa ödenmemesi meseleleridir⁹⁶. Halvetiye Tekyesi Evkâfi mütevellisinin

84 24/29/5.

85 24/30/3.

86 24/69/2.

87 24/71/4; 24/101/2.

88 24/111/4; 24/207/3.

89 24/113/2.

90 24/113/4.

91 25/61/3; 25/72/1.

92 25/133/1.

93 Bahaddin Yediyıldız, "Vakıf", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C 13, İstanbul 1986, s. 153.

94 Pakalın, *age.*, s. 577.

95 24/38/2; 24/39m./2; 25/85/2; 24/126/4.

96 24/64/4; 24/92/2.

bahçe gelirlerinin vakfa bağışladığıdır⁹⁷. Vezir Ali Paşa Vakfı'na ait köylerde toplanan vergilerin zimmete geçmesi davalarıdır⁹⁸. Dilaver Paşa Vakfı gelirlerinin mütevellisinin zimmetine geçirmesi, vakfa ait değirmenin icar geliri⁹⁹. Haremeyn-i Muhteremeyn Evkafına ait köy sınırının belirsizleşmesi¹⁰⁰. Camiükebir Vakfına ait bağ icare bedelinin ödenmemesi¹⁰¹. Sultaniye Elaziz'in Vakfı'na ait öşürün zimmete geçmesi¹⁰², Sultaniye Vakfına ait malların gasb edilmesi¹⁰³. Sultan Murad Han Evkafına ait köylerden vergi talep edilmesi¹⁰⁴. Darendeli Mehmed Paşa'nın Vakfına ait köylerin mahsulüne dışardan müdahale edilmesi.¹⁰⁵ Mevlevihane Vakfı'na ait dükkân icare bedellerinin ödenmemesi¹⁰⁶. Ali Paşa ibn Mustafa Paşa Vakfına ait gelirlerine dışardan müdahale edilmesi¹⁰⁷. Şeyh Hazret mezarı Vakfı türbedarlık meselesi¹⁰⁸. Fîruz Paşa Vakfına ait bağ ve bahçelerine müdahale edilmesi¹⁰⁹. Karaburc Camii şerif Vakfı tevliyet ve imamet meselesi¹¹⁰, Damad Süleyman Ağa Vakfına ait arsa ve dükkân meseleleri¹¹¹ ve Vakf-ı Eba Müslim Teberdâr¹¹² ile ilgili davalarıdır.

Adı geçen vakıflarla ilgili davalar dışında bir de vakıflarla ilgili münferit davalar da merkeze intikal etmişlerdir. Bunlar; Vakıf akarların icâre gelirleri¹¹³, imam ve hatip oldukları camii vakfından ücret alamamaları¹¹⁴, vakfa tahsis edilen araziden

97 24/92/3; 24/92/4.

98 24/160/2; 24/171/1; 24/178/3; 24/38/1.

99 24/254/2; 25/6/1; 25/12/1.

100 24/255/3.

101 24/260/2.

102 25/25/2.

103 25/31/2; 25/34/2.

104 25/47/2.

105 25/64/2.

106 25/68/4.

107 25/79/2.

108 25/84/4.

109 25/105/3; 25/186/1.

110 25/113/3.

111 25/187/2.

112 24/54/5.

113 24/18/6.

114 24/181/3.

alınan ürüne müdahale edilmesi¹¹⁵, vakfedilmiş değirmenin gelirleri evladlarına tahsis edilmiş iken alakası olmayan kişilerin bu gelire el koymaları¹¹⁶ ve vakıf tevliyyetine alakası olmayan kişilerin vakfa müdahale etmesi¹¹⁷ davalarıdır.

6. Sadat-ı Kirâm ile İlgili Davalar

Hazreti Hasan soyundan gelenlere *Şerif* denilir. Hazreti Hüseyin soyundan gelenlere *Seyyid* unvanı verilmiştir. Genel olarak her ikisine birde *Sadât-ı kirâm* denilmektedir.

Osmanlı Devleti devrinde Sadât-ı kirâm diğer reayadan farklı olarak birçok ayrıcalıkları vardı. Bu ayrıcalıklar yüzünden Sadât-ı kirâm ile yerel yöneticiler ve ikamet ettikleri belde reayası bazen karşı karşıya gelmesine de neden oluyordu. Bunların başında ekonomik ayrıcalıklar gelmekteydi. Bunları daha başka ayrıcalıklar takip etmekteydi. Sadât-ı kirâm'a tanınan ayrıcalıklar içinde vergi muafiyeti dikkati çekmektedir. Osmanlı Devleti zamanında Sadât-ı kirâm için vergi muafiyeti I. Murad'ın hükümdarlığı zamanında başlamıştır. Daha sonraki tarihlerde tahrir defterlerinde ve kanunnamelerde Sadât-ı kirâmın bütün avâız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye'den muaf olduklarına dair kayıtlar bulunmaktadır¹¹⁸.

Sadât-ı kirâm tarafından merkeze intikal ettirilen davaların çokluğuyla vergi konuları başı çekmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi Sadât-ı kirâm avâız türü vergiden muaf olmalarına rağmen, yaşadıkları kasaba ve köy ahali hissesine düşen vergi miktarını azaltmak için bunları da vergi vermeye zorlamışlardır. Aynı zamanda ehl-i örf de zaman zaman bunlardan vergi talep ve tahsil yoluna gitmişlerdir¹¹⁹. Aşağıda bununla ilgili örnek bir dava verilmiştir.

Seyyid Mehmed ibn Seyyid Said ve Seyyid Süleyman ibn Seyyid Harun ve Seyyid Derviş ibn Seyyid Haydar ve Seyyid Mehmed ibn Seyyid Ahmed "sahihü'n-neseb Sâdât-ı kiramdan" olduklarına ellerinde Nakibüleşraflıktan belgeleri olup, buldukları kazada da işlettikleri toprakları da mevcut olmadığı için vergi vermeye mükellef değildirlir. Ancak kaza ahali üzerlerindeki vergi yükünü

115 25/100/2.

116 25/161/3.

117 24/129/3.

118 Rüya Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Seyyid ve Şerifler (XIV-XVI Yüzyıllar)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2000, s. 123 vd.

119 24/46/3; 24/84/1; 24/97/3; 24/267/3; 25/16/2; 25/44/2; 25/54/4; 25/55/2; 25/55/3; 25/61/1; 25/82/2; 25/98/2; 25/154/1; 24/4/2. 24/12/4; 24/168/2; 24/209/2; 24/256/3; 25/53/1; 25/154/3; 25/162/2; 25/178/1; 25/178/2; 25/180/2.

hafifletmek için bunları da vergiye ortak yapmaya zorluyorlar. Ayrıca mahalli yöneticiler de bunlardan vergi talep etmektedir. Bunun için adı geçen kişiler bizzat İstanbul'a giderek haklarını aramışlardır. Bunun üzerine 1228 tarihinde Ruha kadısına yazılan hükümde adı geçen kişilerden vergi almaya çalışanların engellenmesi istenmektedir¹²⁰.

Sadât-ı kirâm ile ilgili olarak vergi davaları dışına merkeze çok farklı davalar da yansımıştır. Bunlar diğer reyanın maruz kaldığı tipten olaylar olup, şöyle tasnif edilmişlerdir.

Birbirleriyle olan mal ortaklığı sonucunda meydana anlaşmazlık¹²¹, kendilerinden cebren mal ve para alınması¹²², eşkıyalık hareketlerine maruz kalmaları¹²³, yine eşkıyalar tarafından evlerinin basılıp katl edilmeleri ve mallarının alınması¹²⁴, evlerinin basılması ve kadınların kötü hareketlere maruz kalmaları¹²⁵, birilerinin ehl-i örfe dayanarak bunların mal ve paralarını gasp etmeleri¹²⁶, kadınlarla ilgili meseleler¹²⁷, mahallinde çözülemeyen miras davaları¹²⁸, hırsızlık olayları¹²⁹ gibi olaylardır.

7. Toprak İşletilmesiyle İlgili Davalar

a. Zeamet ile İlgili Davalar

Zeamet, yıllık geliri 20.000 ila 100.000 akça arasında olan topraklar *zeamet* adıyla defterdarlara, subaşılara, sancak beylerine, alay beylerine vb. orta derecedeki devlet görevlilerine verilirdi. Zeamet sahiplerine *zaim*, bunların kademlilerine de *zaim gedikli*si adı verilirdi.

Ruha sancağından zeamet ile ilgi olarak merkeze yansıyan davaların büyük çoğunluğu zeamet tevcihi ile ilgilidir¹³⁰. Bunun dışında mahsul ve vergilerin

¹²⁰ 25/121/3.

¹²¹ 24/59/1; 24/68/2.

¹²² 24/74/4; 24/241/2.

¹²³ 24/137/2; 24/178/4; 24/210/3; 25/96/1.

¹²⁴ 24/160/1; 24/208/4.

¹²⁵ 24/168/3.

¹²⁶ 24/183/2.

¹²⁷ 24/193/2; 25/16/1; 25/91/4; 25/96/1; 25/99/3; 25/111/1.

¹²⁸ 24/197/3; 25/31/3.

¹²⁹ 24/230/2.

¹³⁰ 24/13/5; 24/68/4; 24/106/2; 24/115/1; 24/208/1; 24/211/2; 24/246/2; 25/34/1; 25/84/1; 25/98/3; 25/113/2; 24/239/3; 25/5/4; 25/15/1.

topllanması¹³¹, zeamet mutasarrıfına müdahale¹³², yıllık toplanan mahsulü alıp firar etmek¹³³, mahsul ve vergi paralarını zimmete geçirmek¹³⁴, zeameti iltizam etmesi¹³⁵, zeamet devri¹³⁶, zeamet durumlarının tespiti¹³⁷, öşr mahsulünün cebren alınması¹³⁸. Bedeliye ödemek zorunda olmayanlardan bedeliye talep edilmesi¹³⁹ ve iltizam bedeli¹⁴⁰ ile ilgili davalar da merkeze intikal etmişlerdir.

b. Tımar ile İlgili Davalar

Tımar, Osmanlı Devleti'nde geçimlerine ve hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memura, belirli bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsil yetkisi ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu arada bilhassa 20.000 akçeye kadar olan askeri dirliklere verilen isimdir¹⁴¹.

Tımarla ilgili davalarda mutasarrıfı olan tımara başkaları tarafından müdahale edilmesi ilk sırayı alıyor¹⁴². Aşağıda bununla ilgili bir örnek verilmiştir.

“Erbâb-ı umârdan Abdurrahman veled-i Mehmed nâm sipahi Sütte-i sa‘âdetime arz-ıhâl edüb Ruha sancağında ve kazâ-i mezbûr muzafâtından Çaykuyu nâhiyesine tabi‘ Döğerviran nâm karye ve gayriden altı bin yüz doksan sekiz akçe tımâr mutasarrıfı Hüseyin veled-i Abdullah’ın bilâ veled fevtinden Mîralay İbrahim Edhem arzıyla yetmiş altı senesi Receb’in yirmi ikinci günü kendüye tevcih ve hâlâ berât-ı şerifimle üzerinde olup ahardan bir dürlü dahl ve ta‘arruz olunmak icâb etmez iken müşayika liva-i mezbûr alaybeyisi mezkûr İbrahim Edhem zuhûr ve tımar-ı mezbûrunun berâtıyla üzerinde değildür deyû hilâf-ı Defter-i hakâni fuzûli müdahale...”¹⁴³.

131 24/5/6; 24/40/1; 24/ 241/5.

132 24/39/4; 24/40/3; 25/12/2; 25/22/3; 25/49/3; 25/60/1.

133 24/55/3.

134 24/56/4; 24/24/91/2.

135 24/139/4; 24/245/6; 25/49/4; 25/68/3.

136 24/140/4.

137 24/189/1.

138 24/221/2; 24/258/4; 24/103/1.

139 24/99/5.

140 24/254/1.

141 Ömer Lütfi Barkan, “Tımar”, *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C 12-I, İstanbul 1979, s. 286.

142 24/96/4; 24/138/5; 25/24/1; 25/24/3; 25/28/4; 25/40/2; 25/48/2; 25/50/3; 25/90/2.

143 24/190/2.

Bunun dışında yer alan davalar da şöyle tasnif edilebilir: Tımar devri¹⁴⁴, tımar tevcihi¹⁴⁵, tımar mahsul ve vergilerinin toplanması için vekil tayini¹⁴⁶, Ruha sancağı sınırlarında bulunan bazı tımarların durumlarının tespiti¹⁴⁷, yine sancak sınırları içinde bulunan bazı tımarların vergi miktarları¹⁴⁸, toplanan vergilerin zimmete geçirilmesi¹⁴⁹, ve bedeliye talep edilmeyenlerden bedeliye talep edilmesi.¹⁵⁰ Bütün bunlar münferit davalar olarak merkeze intikal etmişlerdir.

8. Kadınlar Tarafından Merkeze Sunulan Davalar

Osmanlı Devleti'nde kadının toplumdaki yeri genel olarak İslâm toplumunda kadının sahip olduğu statüden farklı değildi. Ancak her milletin sosyal yapısı aynı olmadığından, kadının toplum içindeki konumu da farklı olabiliyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu geniş coğrafyada kadının toplumdaki durumu her bölgede aynı olmamıştır. Bir tarım toplumu olan Osmanlı toplumunda kırsal kesimler hariç, kadın için bir çalışma ortamı mevcut değildi. O günün şartları gereği kadının çalışma ihtiyacı da yoktu. Bundan dolayı kadın ekonomik alanda da çok hareketli olması da beklenemezdi. Kadın kırsal alanda erkeklerle birlikte çalışırken, şehirdeki kadının bütün hayatı eşi, çocukları, komşuluk ve akrabalık bağları çerçevesinde kendi sosyal çevresiyle sınırlıydı. Ancak şehirde yaşayan kadınların erkekler kadar sosyal hayatın içerisinde aktif olarak yer almamaları, onların kendi aralarında da hiçbir sosyal hayatlarının mevcut olmadığı anlamına gelmemelidir. Hukukî ve ekonomik haklar konusunda kadının konumu erkeklerinkinden hemen hemen farksızdır. Kadının mülk edinme hakkı vardır. Kadın miras yoluyla kendisine geçen varlığı, evlenirken aldığı mihr ve daha başka yollardan sahip olduğu servetini kendisinin özgürce kullanabilme hakkına sahiptir.

Osmanlı toplumunda kadın buluş çağına varıp reşit olduğunda hukukî kimliğini elde ediyordu. Herhangi bir olumsuz durumla karşılaştığında yerel mahkemeye müracaat edebiliyordu. Mağduriyet yaşadığı konuda mağduriyetini gidermek için hakkını arayabiliyordu. Ancak kırsal kesimde yaşayan kadınların mahkemeye ulaşmaları pek kolay olmasa da şehir ve kasaba merkezlerinde yaşayan kadınlar bu konuda daha şanslı sayılırlardı. Bundan ötürü kırsal kesimde yaşayan kadınlar

144 24/ 96/5; 24/182/1; 24/187/2.

145 24/137/3; 25/30/2; 25/50/4; 25/79/4.

146 24/141/2.

147 24/188/1; 25/107/2.

148 24/212/3.

149 24/233/2.

150 25/39/2.

hakkında bilgi bulmak nerdeyse imkânsızdır. Osmanlı Devleti'nde şehirlerde yaşayan kadınlar hakkında bilgi edinilebilecek tek kaynak Şer'iyye sicilleridir. Bunun dışında Ahkâm defterlerinde çok sayıda kadın isimlerine rastlanmaktadır. Şer'iyye sicilleri kayıtlarında kadınların haksızlığa uğradıkları herhangi bir konuda mahkemeye vekâlet yoluyla ya da bizzat başvurduklarına dair hayli fazla hüküm vardır. Ahkâm defterlerinde de kadınların müracaatları ile ilgili hükümler mevcuttur. Ruha sancağından İstanbul'a ya dilekçe vasıtasıyla ya da kimi zaman da devrin zor ulaşım şartlarına rağmen bizzat giderek, orada haklarını arama yoluna gitmişlerdir.

İncelediğimiz defterlerde kadınlarla ilgili birçok olay bulunmaktadır. Bunların bir kısmında kadın olayların içinde yer almış ancak olayı merkeze götüren bizzat kadın değildir. Bunlar; kadını kocasından zorla boşattırmak¹⁵¹, evli kadını almaya çalışmak¹⁵², cariye¹⁵³, kızın rızası dışında evlendirilmesi¹⁵⁴ kadının öldürülmesi¹⁵⁵, başlık parası¹⁵⁶ zimmet¹⁵⁷, kadını zorla almak¹⁵⁸, kadını darp etmek¹⁵⁹, emval ve eşyasının çalınması¹⁶⁰, kadını alkoymak¹⁶¹ davalarıdır.

Bu hükümlerde belirtilen davaların bir kısmında ise bizzat kadın tarafından merkeze götürülen davalardır. Bunlar; zeamet¹⁶², miras¹⁶³, eşyasının cebren alınması¹⁶⁴, evini rehin etmesi¹⁶⁵, boşanma¹⁶⁶, vakıf mütevellisi¹⁶⁷, kocanın kadının

151 24/14/2.

152 24/18/2.

153 24/40/5.

154 24/87/4.

155 24/91/1.

156 24/126/2; 24/126/3.

157 24/155/1.

158 24/97/2.

159 25/34/4.

160 25/50/5.

161 25/101/1.

162 25/45/4.

163 24/81/2.

164 24/233/1; 24/273/2.

165 24/249/1.

166 24/272/2.

167 24/65/3.

parasına el koyması¹⁶⁸, vasi tayini¹⁶⁹, oğlu ve eşi katl edilen kadınların merkezde adalet arama¹⁷⁰ davalarıdır.

Miras ile ilgili bir davayı buraya alıyoruz.

“İstanbul sâkinelerinden Fatma hatun gelüb bunun zevci Toğmakzâde Elhâc Mehmed demekle ma’rûf kimesne Haleb’de fevt oldukda muhallefâtı bilcümle emvâl ve eşyası bununla iki nefer evlâdlarına irs-i şer’le intikal etmişken ol fevtinde İstanbul’da bulunmağla Ruha sâkinlerinden müteveffâ-yı mezbûrun hazinedarı Aldulvahab nâm kimesne bin yüz seksen ( ) senesinde mevcut ma’lumü’l-mikdar emvâl ve eşya ve yüz akçesiyle elli vukuye vesâir eşyasını ahz eylediğinden ma’adâ Ruha’da vâki’ emvâl ve eşya ve mülk menziline dahi zabt edüb gadr eylediğın bildirüb şer’le görölüb alhverilüb ihkâk-ı hak olunmak bâbında hükm-i hümâyûnum ricâ eylediği ecilden mahallinde şer’le görölüb ihkâk-ı hak olunmak için yazılmışdır.”¹⁷¹.

Dilaver Paşa Vakfı’nın mütevellisi olan Hatice Hatun da bizzat Divân-ı Hümâyûn’a müracaat etmiştir.

“Hadice nâm hatun gelüb mütevellisi olduğu müteveffâ Dilaver Paşa evkâfi muzafâtundan kazâ-i mezbûr dahilinde medine-i Ruha’ya karib bir bâb vakf değirmeni ücret-i mu’acele ve mü’eccele mislinden noksan guruş ile kazâ-i ahardan olarak medine-i Ruha sakinlerinden mütegalibe ve cebâyireden Hızarcı oğlu demekle ma’rûf kimesne seksen sekiz senesinde değirmen-i mezkûrun sekiz seneliğini üçyüz elli guruşa mecbûren icâr değirmen-i mezkûrun ecr-i misli olmak üzere zimmetinde bin seksen guruş meblağ olup meblağ-ı mezkûru edâ eylemekden naşi mezbûr değirmen-i mezkûru ecr-i misliyle kabul olan ahara icâr ederim deyû mezbûr cevap verdikde zimmetinde olan icâreyi vermeyenden başka imtina’ ve hatun-ı mezbûre değirmen-i mezkûru mezbûrdan alub ecr-i misliyle ahara icâre-i kabâre olduğuna binâen ecr-i misli olan yüz seksen guruşa Keleş Mustafa demekle ma’rûf kimesneye icâr eylediği ve bu bâbda da’vasına muvafık Şeyhülislâm’dan fetvâ-yı şerife verildiğın bildirüb...”¹⁷².

168 25/18/3.

169 25/35/3.

170 24/125/4; 24/246/4.

171 24/247/6.

172 25/6/1.

9. Konar-göçerlerle ile İlgili Davalar

Eşkıyalık olaylarını ayrı bir başlık altında değerlendirmemize rağmen bazı eşkıyalık faaliyetlerin konar-göçer aşiretler tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunu da ayrı bir başlık altında vermeyi uygun gördük. Bu yörelerdeki konar-göçerler için eşkıyalık faaliyetleri, koyunlarının bir kısım salgında kırıldığı ya da kışlaktaki tarlalarında ürünleri kuraklıkta yandığı zamanlarda başvurdukları bir geçim kaynağı idi ve zamanın şartlarında “makul” görülen bir faaliyet olmalıdır.

Konar-göçerlerle ilgili olarak merkeze yansıyan davaları da şöyle tasnif etmek mümkündür:

Vergi ile ilgili problemler¹⁷³, koyunlarının telef olmaları¹⁷⁴, yerleşik ahalinin ekili arazilerine zarar vermeleri¹⁷⁵, mal-ı mirîlerinden zimmeti¹⁷⁶, yerleşik ahalinin malların yağmalamaları¹⁷⁷ Eşkıyalık ve darp¹⁷⁸ olaylarıdır. Aşağıda bu zümrenin yaptıkları eşkıyalık olaylarından bir örnek verilmiştir.

“Rışvân Ekrâdından Şeyhan cema’atinden Seyfi oğlu Süleyman, Kara Ahmed oğlu Hamis, Hasan oğlu Mustafa, Aslan oğlu Osman ve ammîsioğlu Hüseyin ve Bayram Ali İstanbul’a “Südde-i sa’âdet”e arz-ıhâl edip konar ve göçer Türkmân tâ’ifesinden Hacı Veli oğlu, Firuz, Kara Yusuf, Tahralı ve diğer Kara Yusuf hakkında şikâyette bulunmuşlardır. Adı geçen kişiler otuz kadar atlı eşkıya ile gece evlerini basıp yüzer kuruş değerinde sekiz re’s deve ve yedi re’s kısırak ve üç kilim ve iki kazgan vesair eşyalarını gasp ettikleri gibi, üzerlerine silahlarıyla saldırıp darp etmişler ve insanları katl namuslarına el uzatmışlardır. Meydana gelen bu durum sadece bir defaya mahsus olmayıp, bunları alışkanlık haline getirmişlerdir. Bunun üzerine Rakka, Haleb ve Sivas vâlileri ile Haleb, Sivas ve Ruha kadılarına hükümde adı geçen eşkıyanın bu sayılan vilayetlerde hareket halinde oldukları bildirilmektedir. Adı geçen kişilerin buldukları mahallerde muhakeme edilmeleri ve gasp eyledikleri hayvan ve eşyalarının tamamı kendilerinden tahsil edilip mağdurların vekili olan İbrahim’e verilmesi ve bunlar hakkında gerekenin “şer’le” yapılması için hükümde belirtilmiştir”¹⁷⁹.

173 24/7/2.

174 24/71/1.

175 24/77/2.

176 24/127/1.

177 24/210/1; 24/212/1; 24/220/2.

178 24/5/2; 24/35/1.

179 224/5/3

10. İskân ile İlgili Davalar

İskân insanın çalıştığı ve kazandığı yeri içine alan yöredir. En geniş anlamıyla iskân, bir beşerî yerleşmedir¹⁸⁰.

Osmanlı Devleti, siyasî, ekonomik ve sosyal şartların değişmesine bağlı olarak, farklı iskân politikaları uygulamıştır. Özellikle ilk zamanlarda yeni toprakların fethedilmesiyle, konar-göçer aşiretlerin bu yeni topraklara yerleştirilmesiyle dışa dönük bir iskân siyaseti takip etmiştir. Fetihlerin durmasından sonra, konargöçerlerin ve vergi yükü ya da daha başka sebeplerle ikamet ettikleri köylerinden ayrılıp şehir merkezlerine veya başka yerlere gidip yerleşen ahalinin eski yerlerine dönmelerine zorlanıp harap olmuş köylere iskân edilerek arazinin ziraate açılması düşüncesi ön plana çıkmıştır¹⁸¹.

İskân ile ilgili davalar da genellikle yerlerini terk eden ahalinin tekrar eski yerlerine gönderilmeleri ve iskân edilmeleri öne çıkmaktadır. Reayanın yerlerini terk etmesi sonucunda tarım yapılamadığı için devlet vergi de alamıyordu. Mamafih devlet bu konu üzerinde hassasiyetle duruyordu. Yerlerini terk edenlerin tekrar eski yerlerine dönmelerini sağlıyordu.¹⁸² Bununla ilgili 1155 tarihli bir örnek:

“... Bodanlı ve Çağıranlı ve Acarlı ve Badıllı cema’atlerinden ba’zıları Maraş karyelerinden kalkub varub taht-ı kazânızda kasabât ve kura ve askerî çiftliklerinde sâkin ve mütemekkin olmalarıyla bu dahi olmaküle re’âyâları buldukları mahallerden kaldırılıb kadîmî yerlerine nakl ve iskân ettirmek istedikde merkûmlar hilâf-ı kanûn ta’allül ve mal-ı mukata’anın kesr ve noksan tertibine ba’is oldukların bildirüb olmaküle defterlü re’âyâsı buldukları mahallerden zabitler ma’rifetiyle kaldırılıb kadîmî karyelerine nakl ve iskân ettirilmek bâbında emr-i şerîfîm ricâ etmeğin kanûn üzre amel olunmak için yazılmışdır”¹⁸³.

Bunların dışında kendi rızası dışında cebren birilerini yer değiştirmeye zorlamak¹⁸⁴, ve ehl-i örf taifesinin tasallut ve zulmünden dolayı köylerini terk etmeleri¹⁸⁵ olayları yaşanmıştır.

180 Ali Tanoğlu, “İskân Coğrafyası” *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1954, C 11, S. 1, s. 1.

181 Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 2.

182 24/3/6; 24/29/3; 24/46/1; 24/61/3; 24/77/1; 24/125/3; 24/232/5; 24/11/4.

183 24/3/1.

184 24/28-4.

185 24/75/4.

11. Tereke Miras ile İlgili Davalar

Miras davalarında daha çok ölen bir kişinin varisi olduğu halde yabancı birilerinin terekeyi kendine alıkoymak şeklinde görülüyor.¹⁸⁶ Aşağıda bununla ilgili iki örnek olay verilmiştir.

Urfa sakinlerin Ali'nin babası Mehmet 1785 yılında vefat ettiğinde normal olarak ondan kalan mirasın kendisine tevarüs etmesi gerekirken, akrabası bile olmayan Abuzer isimli kişi bu mirasa konmuştur. Ali babasından kalan mirası adı geçen kişiden kurtarabilmek için hükümet merkezine gitmek zorunda kalmıştır. Hükümet merkezinde terekenin kendisine ait olduğunu ispatlamış olacak ki, kadiya yazılan hükümde Abuzer'in bir nevi gasb ettiği terekenin alınarak adı geçen şahsa verilmesi için hüküm yazılmıştır.¹⁸⁷.

1774 yılında Ömer Bey bundan birkaç yıl önce ölen amcası oğlu İbrahim Bey'in kendisine münhasır olan terekesine sahip olabilmek için İstanbul'a hükümet merkezine dilekçe ile müracaat etmiştir. Zira 7500 kuruş değerindeki mülk ve eşyaya verasetle alakası olmayan Hüseyin Efendi bunlardan bir kısmını satmıştı hem de değerinin altında bir fiyatla¹⁸⁸.

Tereke davalarından vefat eden Ruha müftüsü terekesinin tespitini içeren hüküm örnek olarak aşağıya alınmıştır.

“Bundan akdem Ruha kazâsında vefât eden müfti-i sabık Hasan Efendi'nin terekesi de'b-i kadîm üzre kuzât ve nüvabın tahrirden men' olundukları mevad-ı mahsusadan olub bi'l-fi'âl Anadolu Kadıaskerî olan Mevlevizâde Mevlânâ Mehmed Emin edâmellahü te'ala fezâyilü tarafından tahriri iktizâ etmekle senki müfti-i sabık zîde ulmühusun ilm-i hakik ve münevver kimesne olmamanla müşârüliyleh tarafından tereke-i müteveffâ-yı mezbûru tahrire kassâm-ı askerî ta'yin ve Rakka mütesellimi [boş] -zîde mecdühûnun- re'yle bundan akdem bilâ me'cuzun tahrir bahanesiyle hilâf-ı şer'-i şerîf zulmen ahz olunan resm-i tereke-i müteveffâ-i merkûma red ve müceddeden tahrir ve beynelverese ala mafarallahü teala tevz'i etmek için sana hitâben emri şerîfim sudûrunu Mevlânâ-yı müşârüliyleh i'lâm etmeğin i'lâm mücebince amel olunmak için yazılmışdır. Fî evâsıt-ı S sene 1156¹⁸⁹.

¹⁸⁶ 24/213/3; 24/240/3; 25/71/3; 25/176/3; 25/53/3; 24/206/4; 24/210/2; 24/139/2.

¹⁸⁷ 25/71/3.

¹⁸⁸ 24/240/4.

¹⁸⁹ 24/12/5.

Yukarıda verilen örnek dışında da tereke davaları vardır. Bunlar; vefat eden yeniçeri serdarının varisleri olmadığından bütün varlıklarının beytülmale teslim edilmek üzere İstanbul'a gönderilmesi¹⁹⁰ ve vefat eden birilerinin terekelerine dışardan müdahale edilmesi davalarıdır¹⁹¹.

12. Tekke-Zaviye ile İlgili Davalar

Osmanlı Devleti'nde ki birçok kuruluş gibi, tekkeler de vakıf olarak kurulmuştur. Çeşitli tasavvufî tarikatlara ait olan bu tekkeler halkın dinî ve kültürel hayatı üzerinde çok büyük bir tesir icra etmekteydiler. Halk dilinde kaleme aldıkları edebî ve tasavvufî eserler sayesinde kitlelerin din duygusunu besliyorlardı. Tekke ve zaviyelerin kapıları herkese açıktı. Toplumun belli bir yaş grubuna ve sınıfına mensup kişilerle sınırlı değildi. İnsanlar, dünya hayatının çeşitli zorluk ve üzüntüleri ile yorulan ruh ve bunalan gönüllerini dinlendirmek için buralarda bir araya gelip boş zamanlarını değerlendirirlerdi. Zaviyeler, tasavvuf düşüncesinin, anlayış ve terbiyesinin işlendiği, derinleştirildiği ve halka sunulduğu yerlerdir.

Tekke ve zaviye tarikat mensuplarının oturup kalkmalarına, dini faaliyetlerini yürüttükleri yerdir. Sosyal işlevi bakımından da daha geniş bir ifadeyle herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, başlarında şeyhleri olduğu halde birlikte aynı çatı altında hayatlarını devam ettirdikleri ve buldukları yerlerde ekip biçtikleriyle gelip-geçen insanlara karşılıksız günlük ihtiyaçları ve gece yatıp istirahat etmeleri için yer sağlayan, şehir ve kasaba merkezlerinde veya yol güzergahlarındaki bina yahut bina topluluğu¹⁹² anlamına gelmektedir.

Urfa, tekke ve zaviyelerin sayısı hayli fazla olup, şehrin sosyal hayatında önemli rol oynadıkları halkın *misafirperverlik* duygularının çok gelişmiş olduklarından kendini göstermektedir. Şehrin tekkeleri kurumların amaçlarına uygun olarak tekke şeyhi tekkesini şehrin kenar mahallesine yapmışlardır. Şehirde birçok mensup şeyhler tekke ve zaviyelerini yapıp, buralarda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bunlardan bazıları kısa ömürlü olurken, bazıları da yakın zamana kadar varlıklarını devam ettirebilmişlerdir.

İncelediğimiz defterlerde tekke ve zaviyeler ile ilgili hükümlere rastlanılmıştır. Onları şu şekilde tasnif edebiliriz. Garibler Tekkesi'ne vakf edilen bahçenin

190 24/54/4.

191 24/73/6; 25/103/1.

192 A. Yaşar Ocak-S. Faroqi, "Zaviye", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C 13, İstanbul 1986, s. 468.

gelirinden mütevellinin hisse almak istemesi¹⁹³. Halvetiye Tekkesi Vakfına tevliyet tevcihi¹⁹⁴, Şeyh Ramazan Tekkesi Vakfı tevliyetine müdahale edilmesi¹⁹⁵, Şeyh Müslim Zâviyesi vakfı Suruç kazasında bulunmaktadır¹⁹⁶. Şeyh Mehmed Elbezci Zâviyesi Vakfı Birecik sancağında yer almaktadır¹⁹⁷. Şeyh Rafet Zâviyesi¹⁹⁸, Eşşeyh Raşid Türbesinin türbedarlığı¹⁹⁹ ilgili davalar yer almaktadır.

13. Yeniçeriler ile İlgili Davalar

Yeniçeri, Osmanlı Devleti'nin sürekli ve paralı ordusunun yaya olarak sefere katılan bölümü olup kapıkulu askerlerinin en önemli ve seçkin sınıfı idi. Taşrada özellikle kale olan şehirlerde de yeniçeri garnizonları bulunmaktaydı.²⁰⁰ Bunların yanında bir de şehir ve kasaba halkından yeniçerilik şeref ve ayrıcalıklarından yararlanmak için maaşsız olarak yeniçeri asker sınıfına intisap edenler vardı; bunlara gönüllü yeniçeri deniliyordu. Bunlar buldukları yerin yeniçeri serdarın defterinde kayıtlı idiler²⁰¹.

Yeniçeri zümresinden olanların karıştığı eşkıyalık olayları da oluyordu²⁰². Yine yeniçeri mensupları ile ilgili merkeze giden şikâyetler arasından alacak-verecek davaları bulunmaktadır. Aşağıda bunlardan bir örnek verilmiştir.

“Halaszâde Esseyid Elhâc Abdülbaki -zîde şerefehu- gelüb bunun Ruha sâkinlerinden Dergâh-ı mu'allam yeniçerilerinden Halil nâm yeniçeri zimmetinde sabun ve kahve bahâsından bin yüz doksan senesinden beru tahsil edilmeyüb altı yüz guruş alacak hakkı olu. talep ve almak murad eyledikde bi-vech-i şer edâdan ta'allül ve muhalefet ve tahzir-i edâda olduğu inhâ ve zabiti ma'rifetiyle mahallinde şer'le rü'yet ve mezkûrun zimmetinde olan olmikdar guruşu tamamen tahsil ve ihkkak-ı hak olunmak bâbında

193 24/87/5; 25/121/5.

194 24/223/1.

195 25/72/2.

196 24/231/3; 25/36/3; 25/37/2; 25/38/2.

197 25/36/1.

198 25/91/2.

199 25/65/3.

200 Geniş bilgi için bk. Cafer Çiftçi, “Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 27, Bahar 2010, s. 27-57.

201 Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 125.

202 24/265/1.

hükm-i hümâyûnum ricâ etmeğın mahallinde şer'le görölmek bâbında. Fî evâil-i Ca Sene 201"²⁰³.

Defterlerde taşradaki yeniçeri maaşları, serdarları ve kendilerinden vergi talep edilmesi ile ilgili davalar²⁰⁴ ile derviş odalarına yeniçeri zümresinden Recep Ağa tarafından el konulması, münferit bir olay olarak hükümler arasında yer almaktadır²⁰⁵.

14. Arazi ve Su ile İlgili Davalar

Bu dönemde özel mülkiyet arazi olmadığından dolayı arazi davaları çok azdır. Olan davalar da daha çok özel mülkiyet olan bahçelerle ilgilidir. Bunlar arasında sahipli bahçeye başkalarının sahip çıkmaları²⁰⁶, bahçe kenarında daha önce olmayan bir yolun açılması ve bu sebeple bahçenin zarar görmesi²⁰⁷, ekilen tarlaya müdahale dılması²⁰⁸, bahçe ve tarlaya başkaları tarafından zapt edilmesi²⁰⁹, sahib-i arzın değişmesinden mera, bağ ve tarlaların sahibinden alınıp başkasına verilmesi²¹⁰ olaylara rastlanmaktadır.

Su davalarının sayısı daha da azdır. Bunlar, akarsu mecrasını değiştirmek²¹¹, su hakkında anlaşmazlık²¹², hamamın suyunu gereksiz yere kesmek²¹³, bağ ve bahçe sularına müdahale edilmesi²¹⁴ ve nöbetleşe kullanılan su konusunda anlaşmazlık²¹⁵ davalarıdır.

15. Zimmîler ile İlgili Davalar

Zimmîler mahalli mahkemelere müracaat ettikleri gibi, İstanbul'a gidip Divân-ı Hümâyûn'a da müracaat edebiliyor ve davaları orada görölüyordu. Bunlar kendi

203 25/50/2; 24/159/1.

204 24/81/5;24/74/6; 24/130/1;24/260/1.

205 25/36/2.

206 24/1/2; 25/89/2.

207 24/72/3.

208 24/193/1.

209 25/16/3.

210 25/42/2.

211 24/33/1; 25/161/1.

212 24/38/3.

213 24/65/4.

214 24/80/1; 24/80/2; 25/80/2; 25/181/2; 25/183/1.

215 25/179/1.

aralarındaki olaylar olduğu gibi, zimmî ile Müslümanlar arasında cereyan etmiş olaylar da olabiliyordu.

Zimmilerle ilgili hükümler incelediğinde en çok davanın zimmiler ile Müslümanlar arasında vuku bulduğu görülmektedir²¹⁶. Ehl-i örf ile birlik olup başkalarının paralarını gasb²¹⁷, zimminin eşkıya tarafında yaralama, katl ve malın gasb edilmesi²¹⁸, fazladan vergi toplanması²¹⁹, haksız yere para almak²²⁰, dolandırıcılık²²¹, zimmî ile zimmî arasındaki davalar²²². Ruha'dan geçen asker ve memurların kazada mütemekkin Ermeni milletine tabi' Süryani re'âyâsından karşılıksız yem yiyecek talep etmeleri²²³. Aşağıda Müslüman ile zimmî arasında cereyan örnek bir dava özeti verilmiştir.

Halep'te ikamet eden zimmî Toma 1785 yılından beri Ruha sakinlerinden Mehmed b. Ali'den 1534 kuruş ile Esseyid Abdurrahman b. Hacı Ömer'in kardeşinin oğlundan 1190 kuruş olmak üzere toplam 2724 kuruş alacağı olduğu ancak yedi sene geçmesine rağmen bunu geri alamadığı için hükümet merkezine alacaklarını tahsili için bizzat gitmek suretiyle müracaatta bulunduğu ve olumlu cevap aldığı görülüyor²²⁴.

16. Münferit Davalar

Münferit davalarını konularına göre şöyle tasnif ettik: Kantarcılık ve Kapancılık²²⁵ Değirmen ile ilgili davalar²²⁶, Dolandırıcılık²²⁷, Süleyman Ağa medresesi²²⁸, Serbest

²¹⁶ 24/67/2; 24/86/2; 24/87/2; 24/96/3; 24/100/1; 24/102/2; 24/106/3; 24/109/1; 24/116/2; 24/178/2 24/273/3; 25/62/2; 25/170/3; 25/176/3; 25/179/2.

²¹⁷ 24/30/4.

²¹⁸ 24/39/5; 24/193/3.

²¹⁹ 24/56/2.

²²⁰ 24/85/3.

²²¹ 24/85/4.

²²² 24/191/3.

²²³ 25/176/2; 25/177/2.

²²⁴ 25/62/2.

²²⁵ 24/56/3.

²²⁶ 24/4/5 ;25/47/3.

²²⁷ 24/4104/4-24/4212/2.

²²⁸ 24/255/4.

mukataa²²⁹, Katl²³⁰, Mezarlıklar kethüdâsı olmadığı halde Ruha sâkinlerinden Mustafa'nın kendisini kethüdâsı ilan etmesi²³¹, Birçok yerin vergi miktarları, mutasarrıfları vs.²³², Babülemir'de Mahalle-i Cedid halkının mahalle imamı Molla Ali hakkında şikâyeti²³³, Halil oğlu Abdülkadir ve Veli Bey oğulları Bayram ve Arslan'ın amcaları Mustafa hakkında şikâyeti²³⁴, birileri tarafından rahatsız edilmek²³⁵, Köreze oğlu Ebubekir Ağa'nın Süleyman ve Mehmed'in sandallarına el koyması ve bunları tahrip etmesi²³⁶. Osman Paşa ma'iyetiyle üç seneden beri Silistre muharebesinde ve muhafazasında olduklarından dolayı yardım edilmesi²³⁷, Mehmed Efendi'nin mülkünü başkası tarafından zaptı²³⁸, Şaban Ağa'nın İsmail'in atını ve yedi yüz elli kuruşunu rehin alması²³⁹, Hindi fukarasından Oğan Hindiyan taifelerine çeşitli vakıflardan iâşe tahsisi²⁴⁰, Kale İmamı Mustafa'nın ahaliyi idarecilere gammazlaması. Kale Kethüdâsı Ebubekir hakkında halkın şikâyetçi olması²⁴¹. Müftü Görenli Mehmed Efendi'nin Süleyman'ın evini haksız yere işgal etmesi²⁴², Mehmed'in yetmiş seksen seneden beri mülk olarak kullandığı mülkünden Seyyid Hüseyin Bey adlı bir kişi icar parası almaya teşebbüs etmesi²⁴³. Köylülerin vekil tayin ettiği kişiye bazılarının müdahale etmesi²⁴⁴. Musa Efendi sahibül-hayrın Cami-i şerifinde imam ve hatip olan Yusuf'a bazı kişilerin müdahale etmesi²⁴⁵, Diyarbekir Kahve Gümrüğü Mukata'ası.

229 24/70/2;25/55/1.

230 24/87/3;24/119/3.

231 24/99/4.

232 24/119/2.

233 24/131/2.

234 24/131/3.

235 24/138/4.

236 24/49/3.

237 24/239/2.

238 24/272/1.

239 24/81/4.

240 24/130/5.

241 24/10/3.

242 24/53/1.

243 24/69/3.

244 24/8/3.

245 25/42/1.

IV. Sonuç

Bir yüzyıldan fazla bir dönemi kapsayan Rakka Ahkâm Defterinde Ruha sancağı ile ilgili yer alan davalarla ilgili hüküm suretleri üzerine yaptığımız inceleme sonucu genel bir değerlendirme yapabiliriz.

İncelediğimiz Rakka Ahkâm Defterlerinde hüküm suretlerinden Rakka eyaletine bağlı Ruha sancağı merkezi ve bağlı kaza ve köylerde ikamet edenler yukarıda tasnif edip örneklerini verdiğimiz birçok konularda mağdur oldukları ya da bir haksızlığa uğradıklarında önceden mahalli mahkemelerde hak arama yoluna gittikleri muhakkaktır. Ancak bu mahkemelerde adalet tecelli etmediği takdirde şikâyet haklarını kullanarak şikâyetlerini merkeze, Divân-ı Hümâyûn'a götürdükleri ve bu şikâyetlerinde tatmin edici cevaplar aldıkları kadınlara hitaben yazılan hükümlerde görülmektedir.

Davaların çözüme kavuşturulmasında şikâyet konularıyla ilgili önceki hükümler ya da Şeyhülislâm tarafından verilmiş fetvalar doğrultusunda İstanbul'daki defter kayıtları esas alınarak yeni hükümler hazırlanarak ilgili eyaletlerdeki idari ve adli birimlerin yöneticilerine gönderilmiştir. Eyalet ya da kaza idarecileri merkez tarafından kendilerine gönderilen hükümlere göre şikâyetlere çözüm getirmeye, mağduriyetleri gidermeye çalışmışlardır. Dolayısıyla tebliğ konusu yaptığımız Ruha sancağı idarecileri de merkezden kendilerine gönderilen hükümlere göre aynı işlemi yaptıkları, şikâyetleri gidermeye çalıştıkları muhakkaktır. Ancak bunda ne kadar başarılı oldukları yani verilen hükümlerin ne kadarının uygulandığı hakkında bir sonuca varmak da kolay değildir.

Ayrıca 136 yıl gibi uzun bir zamanı kapsayan defterlerde yer alan 570 dava merkeze intikal etmiştir. Bu dava sayısı yıllara bölündüğünde, yılda yaklaşık 4 davanın merkeze gittiği görülmektedir. Bu ise çok düşük bir rakamdır. Merkeze çok sayıda davanın gitmemiş olmasının o günkü ulaşım şartlarının zorluğunun ve nüfusun azlığı dışında, iki temel sebep düşünülebilir: Birincisi mahallinde mahkemeye intikal eden davaların kadı tarafından bir çözüme kavuşturulmuş ve merkeze gitmeye ihtiyaç bırakmamıştır. İkincisi bölgenin sosyal yapısı göz önüne alındığında şöyle bir sonucu çıkarmak mümkün gibi görünmektedir. Aşiret yapılanmasının yoğun olduğu bölgede davaların büyük kısmının mahalli mahkemeye bile intikal ettirilmediği, aşiret içinde çözüldüğünü söylemek yanlış olmaz. Zira aşiret yapılanmasına bakıldığında aşiret reislerinin aşiret mensuplarını

yargıladıkları ve çeşitli cezalar verdikleri görülmektedir.²⁴⁶ Ayrıca aşiret yapılanmasının yoğun olduğu bölgede, aşiret mensupları için aşiret mensubiyeti devletten önce gelmektedir. Dolayısıyla herhangi bir olay meydana geldiğinde çözümü *devlet kapısı*nda değil, aşiret reisinin *çadırı*nda aramışlardır.

Merkeze giden davaların tasnifinde görüldüğü üzere belli konularda yoğunlaştıkları görülmektedir. Bunlar alacak verecek, eşkıyalık olayları ve vergi konularıdır. Buradan yola çıkarak şunlar söylenebilir. Bölgede alacak verecek konusunda insanların hassas davranmadıkları görülmektedir. Çünkü alacak verecek davaların çoğu *karz-ı hasen* cinsinden olduğu görülmektedir. Hiçbir menfaat beklemezsizin verilen ödünç. Buna rağmen alanların ödeme konusunda hassas davranmadıkları hatta inkâr yoluna bile gittikleri davalara da rastlanılmaktadır. Bölgeyi bilen biri olarak gözlemlerime dayanarak bölgede aynı durum bugün için de geçerli olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Yine merkeze intikal eden şikâyetlerin çok olduğu bir konu da eşkıyalıktır. Bölgenin aşiret yapılanması buna çok müsait bir yapı oluşturmaktadır. Eşkıyalık ve talan olayları aşiret mensupları arasında bir *kahramanlık* olarak görülmüştür. Çocuklar çadır gölgelerinde bu eşkıyalık ve talan hikâyeleri dinleyerek ve bir gün kendilerinin de bu tür olayları gerçekleştirmek hayaliyle büyümekteydiler. Her ne kadar defterlerde merkeze intikal eden olayların başında eşkıyalık olayları geliyorsa da bölgede gerçekleşen eşkıyalık olayları muhtemelen daha da fazla olmalıdır.

Vergi şikâyetleri de merkeze intikal eden konular arasında çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Bunlara bakıldığında halkın vergiyi ödemede zorlandığı görülmektedir. Zira en çok davalar vergi ödemekle yükümlü olmayanları da vergi mükellefleri kendileriyle vergi vermeye zorlamalarıdır. Ayrıca şikâyetlerin çoğu da Sadât-ı kirâmdan geldiği görülmektedir. Bu aynı zamanda bölgede çok sayıda Sadât-ı kirâmın ikamet ettiğini de göstermektedir.

246 Mehmet Emin Üner, *Aşiret, Eşkya ve Devlet*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 17.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

Bab-1 Asafi Divân-ı Hümayûn Sicilleri Cezâir ve Rakka Ahkâm Defteri (A.DVNS. AHK.CZRK.d), No. 24-25.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Barkan, Ömer Lütfi, “Tımar”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C 12-I, İstanbul 1979, 286-333.

Çiftçi, Cafer, “Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 27, Bahar 2010, s. 27-57.

Emecen, Feridun M., “Osmanlılarda Devlet, Toplum ve Mahkeme”, *Eyüp’te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

Genç, Mehmet- Özvar, Erol, *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar-I*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.

Genç, Mehmet, “İltizam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 22, İstanbul 2000, s. 154-158.

Genç, Mehmet, “Malikâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, C 27, s. 516-518.

Halaçoğlu, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

İnalcık, Halil, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yayınları*, İstanbul 2000.

İpşirli, Mehmet, “Ehl-i örf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 10, İstanbul 1994, s.519-520.

Kılıç, Rüya, *Osmanlı Devleti’nde Seyyid ve Şerifler (XIV-XVI Yüzyıllar)*, Hacettepe Üniversitesi Tarih Anabilim, Doktora Tezi, Ankara 2000.

Ocak, A. Yaşar- Faroqhi, S., “Zaviye”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, C. 13, s. 468-476.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983.

Sertoğlu, Mithat, *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.

Tabakoğlu, Ahmet, “Tekâlif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 40, İstanbul 2011, s. 336-337.

Tanoğlu, Ali, “İskân Coğrafiyası” *Türkiyat Mecmuası*, C 11, S. 1, İstanbul 1954, s. 1-32.

Üner, Mehmet Emin, *Aşiret, Eşkiya ve Devlet*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2009.

Üner, Mehmet Emin, *Osmanlı Dönemi Rakka Valileri*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2015.

Taş, Yasin, *Osmanlı Döneminde Urfa’da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1900)*, Hiper Yayınları, Ankara 2019.

Yediöldz, Bahaddin, “Vakıf”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C 13, İstanbul 1986, s. 153-172.

